

TÓTH ANDRÁS

Az Egyetemi Könyvtár és a magyar tudományos élet 1849—1876

I. Bevezetés

A könyvtártörténet studiumának elvi és módszertani szempontjai sem nemzetközi, sem magyar viszonylatban nem mondhatók teljes mértékben tisztázottaknak.

Georg Leyh a Milkau-féle könyvtártudományi kézikönyvben¹ két gyakorlati célt tűz a könyvtártörténet elé: az egyik a múlt szakmai tapasztalatainak feltárása és hasznosítása a jövő fejlődés érdekében, a jelenben fellépő laikus véleményekkel szemben; a másik — már elviek is nevezhető — cél a könyvtáraknak, mint „az emberiség emlékezetének múltjából feltárni azt a szellemi örökséget, azt az atmoszférát, melynek ismerete nélkül könyvtár és könyvtáros gyökértelenül áll a tudományos élet fejlődésének menetében.

Leyh szavai a tudomány és élet, elmélet és gyakorlat egységére utalnak, s ebben komoly útmutatást nyújtanak a könyvtártörténet művelőjének. Szempontjai helyesek; kialakításukban tekintélyes mennyiségű, kultúrtörténeti szempontból is hasznosítható adat és az ezekből megszülető általános következtetések játszottak szerepet. Leyh nem hangsúlyozza azonban kellőképpen — bár a könyvtár kulturális szerepéről mondottakban implicite ez is benne foglaltatik —, hogy a könyvtártörténészeknek egy, a könyvtáraknál magasabb kör szempontjait is alkalmazniok kell, ha stúdiumuk eredményeit magasabb szinten is értékesíteni kívánják. Ezt a magasabb szempontot egyrészt a tudományos kutatómunka egységének elve adja meg (mely a könyvtárat a kutató tevékenység egyenrangú műhelyének tekintti), másrészt a tudományos munka és a tudós (könyvtári munka és könyvtáros) társadalmi-politikai funkciójának felismerése és vizsgálata írja elő.²

A magyar könyvtártörténet, különösen annak XIX—XX. századi fejezetei még nem jutottak oly stádiumba, hogy kísérletet lehetne tenni a történeti vagy akár társadalmi *szintézis* területén. Ehhez még alapos levéltári, biográfiai és bibliográfiai előmunkálatok, számos előtanulmány lenne szükséges. Arra azonban már most lehetőség nyílik, hogy az előtanulmányokban az adatok értékelése során a fent jelzett magasabb szempontokat érvényesítsük.

Különlegesen jó alkalmat nyújt erre a pesti Egyetemi Könyvtár története — azon könyvtáré, mely az újjászülető fővárosnak, egész

tudományos életünknek a reformkor kezdetéig szinte egyedüli nyilvános könyvtára volt, s így egyesítette magában a városi, nemzeti és egyetemi könyvtár funkcióit.³ Különleges súlyt adott a könyvtár szerepének a tárgyalt korban Toldy Ferenc könyvtárigazgató személye, aki a könyvtári munka és a magyar tudományos élet közvetlen, élő kapcsolatát biztosította.

Ezek után pedig beszéljenek a könyvtár történetének „száraz” tényei.

II. A könyvtár élete 1849—1876

1. A politikai átmenet kora

A szabadságharc megpróbáltatásokkal terhelt hónapjai nem múltak el nyom nélkül a fővárosi tudományos intézmények életében sem. A katonai események, a többszörös politikai rendszerváltozás és az ostrom szinte teljesen megbénította a felsőoktatási és tudományos munka normális menetét. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárát csak a kellő időben megtett óvintézkedések mentették meg a tűzvészttől; az Egyetem gellérthegy-i csillagvizsgálója a hadi események során került (könyvtára kivételével) ebek harmincadjára. Az Egyetemi Könyvtárat anyagi károsodás ugyan nem érte, azonban az előző évek biztató lendülete⁴ megszakadt: visszaesett a forgalom, az állandó személyzeti változások következtében lehetetlenné vált a könyvtár normális belső munkája.⁵

A szabadságharc bukása után közel egy évnek kellett eltelnie, amíg az abszolút kormányzat rémuralmi jellegű intézkedései elvesztették barbár élüket, s az elnyomás szomorú korszakán belül lehetővé vált a mindennapi élet menetének helyreállítása.

A könyvtár vezetője előtt számos súlyos feladat állott. Ezek közül életbevágó volt a könyvtárral kapcsolatos általános *politikai természetű vizsgálat* s az ezzel kapcsolatos személyi igazolások eredménye. Míg az ostrom, ill. a trónfosztás előtt az Ideiglenes Polgári Közigazgatás törvényesnek ismerte el a 48-as minisztérium kinevezéseit, s csupán egyéni tette függővé a további alkalmaztatást a vizsgálatok eredményétől,⁶ a Világost követő rendszer ezt az engedményt sem tette meg. Az állásban megmaradásnak ekkor egyetlen feltétele a politikai vizsgálat kedvező eredménye volt.

Az Egyetemmel kapcsolatos ilyen vizsgálat lebonyolítására Havas József volt pest-budai császári biztos, helytartósági irodaigazgató kapott megbízást.⁷ 1849. szeptember elején pedig hivatalba lépett az új, kinevezett egyetemi tanács Virozsil Antal jogprofesszor elnöklétével.⁸ A tanács első körlevelében elrendelte, hogy az egyetem valamennyi alkalmazottja nyolc napon belül tegyen igazoló jelentést a szabadságharc alatti magatartásáról, külön kitérve az alábbi pontokra:

1. aláírta-e a függetlenségi nyilatkozattal kapcsolatos egyetemi nyilatkozatot, és milyen szerepe volt annak megszerkesztésében?

2. maga, fiai vagy más, fennhatósága alatt álló rokona milyen katonai és polgári tisztséget viseltek a szabadságharc ideje alatt?

Az Egyetemi Könyvtár ekkor Pesten tartózkodó alkalmazottai (Toldy Ferenc igazgató, Rischel Ágost id. segédőr, Csery József I. tisztt, Tuppy József II. tisztt és Dobocsányi Ignác szolga) beadták a kért jelentéseket. Ugyanakkor Toldy közölte, hogy a távollévők közül Reguly Antal Németországban hónapok óta kórházban van, s így távol volt „a forradalom piaczatól”, Lugossy József II. őrt Debrecenben tartózkodik, Hanák János segédőr pedig önkényesen távozott.

Az egyetemi hatóságok további érdeklődése már nem kizárólag a személyi-politikai kérdésekre, hanem a könyvtár jövőjére, sorsára, gazdasági helyzetére vonatkozott. Toldy válaszában röviden ismertette a könyvtár működését 1848. március 15-től, kitért a dotáció és a személyzet elégtelenségére, ismertette (rendkívüli óvatossággal és megértéssel) beosztottjainak politikai magatartását, s vázolta az épület- és helyiségviszonyok tarthatatlanságát.⁹

A felsőbb kormányzati szervek a vártnál hamarabb közölték a könyvtárral kapcsolatos elvi és gyakorlati döntésüket. Geringer már november közepén kifejtette az egyetemi kérdésekkel kapcsolatos irányelveket, s külön foglalkozott a könyvtárral. E rendelet hosszas iratváltást eredményezett a központi szervek, az Egyetem és a könyvtár között, melynek eredményeként 1850 februárjában a helyzet tisztázódott.¹⁰ Toldy „denique symbola annua augenda! denique bibliotheca aedificanda!” felkiáltással mutatott rá a könyvtár két évetően súlyos kérdésére (a dotáció elégtelenségére és az épület állapotára), s utalt a felsőbb szervek kötelezettségeire: „qui vult finem debet velle media!”¹¹ Geringer döntése az anyagi kérdésekkel nem foglalkozott; Toldyt (igazolási eljárása befejeztéig ideiglenesen) megbízta a könyvtár igazgatásával, Reguly Antalt I. őrré, Csery Józsefet I. tisztté, Garay Jánost írónkká, Rischel Ágostot napidíjassá kinevezte. Az Egyetemi Tanács február 25-én iktatta be hivatalába Regulyt, majd a helyzet illetén tisztázása után leszögezte álláspontját az Egyetemi Könyvtár funkcióját illetően, kifejtve, hogy a könyvtár nem csupán az egyetemé, hanem egyúttal magyar közművelődési célokat is szolgál.¹²

A könyvtár élete így megindult anélkül, hogy legégetőbb anyagi kérdései rendeződtek volna. A dotációért, az új épületért vívott harc kitölti a könyvtár történetének egész tárgyalandó szakaszát. A belső munka megindulása előtt azonban a könyvtárnak egy-két kisebb jelentőségű, de veszélyes kérdéssel kellett megbirkóznia.

Ilyen volt elsősorban az egész egyetem *Budára való átköltötésének terve*. Buda a XIX. század első felében fejlődésében visszaesett, az ostrom alatt jelentős károkat szenvedett, viszont a másik főváros lendületes fejlődésnek indult. Buda szívesen látta volna, ha egy-két nagyobb, a városnak anyagi előnyt is jelentő intézmény (egyetem, invalidus-ház)

áttelepül a másik partra. A kérdés megvitatása széles síkon folyt, még az esztergomi érsek is hallatta szavát, s természetesen kifejtette véleményét az egyetem és könyvtára is.¹³ Toldy az áthelyezést az új könyvtár-épület megvalósítására kedvező alkalomnak vélte ugyan, de nem feledkezett meg a magyar tudománypolitika magasabb szempontjairól sem: „a könyvtár — írta — nem magáért van, hanem a tudományos közönségért... a budai hegyen a könyvtár — bízvást jósolhatjuk — nem gyümölcsöző tökévé lesz... *Pest a hazai tudományos értelmiség székpontja: s megszűnván a könyvtár ez általi használhatása, megszűnik az irodalom által közvetített üdvös hatása is az egész országra*”.

Az áthelyezés terve — egyetemünknek, irodalmi és tudományos közéletünknek szerencséjére — nem valósult meg.

Sokkal komolyabb kérdés merült fel viszont 1850 tavaszán, mikor a kormányzati szervek arról értesítették az egyetemet, hogy horvát delegáció érkezett Budára, mely a könyvtártól visszaköveteli mindazt a könyvanyagot, mely a II. József korában történt szerzetesrend-feloszlatások alkalmával jutott birtokába. Toldy álláspontja a kérdésben nyugodt és határozott volt. Kifejtette, hogy az egyetem az egész országé, azt horvátok is látogatják (jóllehet fenntartásához nem járulnak hozzá), hogy az abolitio alkalmával a zágrábi egyetem is kapott magyar vonatkozású anyagot, hogy az anyag kiválasztása jelenleg már szinte teljesen lehetetlen, — nem is beszélve azokról a milliókról, melyek Horvátország részére a magyar vallásalapból jutottak. Az egyetemi tanácstól a könyvtár érdekeinek védelmét és — végső esetben — kompromisszumos megoldást kért: ha a horvátok elviszik a könyvanyagot, fizessék meg azt az összeget, mellyel az egyetemi alap a horvát tanintézeteket eddig támogatta. A megindult tárgyalások alapján Jellasich bán hivatalosan is bejelentette a horvát igényt, azonban átadásra nem került sor: nyilván azért, mert a bán is belátta a kérdés erőszakolásából származó politikai és technikai nehézségeket. (Fiume ugyanilyen könyvigényét 1855-ben Toldy hasonló érveléssel már könnyű szerrel tudta visszautasítani.)¹⁴

Kismértékű, de súlyos veszteség érte azonban a könyvtárat 1849. augusztus 14-én: az osztrák hadsereg főparancsnokság politikai osztálya nyomozási célra kikölcsonözte a *forradalmi idők napilapjait*. A könyvtár ezeket több ízben próbálta visszaszerezni, míg végül 1852-ben a helytartóság azzal zárta le az ügyet, hogy a kérdéses lapok elpusztultak.¹⁵

Személyzeti téren is támadt egy-két nehézség, elsősorban Toldy Ferenc személye körül. Még 1849 szeptemberében feljelentették, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1849. június 3-i üléséről a magyar kormányhoz küldött akadémiai hódoló irat szerkesztésében Döbrentei Gáborral együtt résztvett. Ezért a hadsereg főparancsnokság rendőri osztálya szerint kérdéses, hogy megmaradhat-e állásában. A tél folyamán újabb vizsgálat indult ellene, a Horváth Mihály, Bajza és Vörösmarty debreceni tartózkodása alatt velük folytatott levelezés miatt.¹⁶ A vizsgálat kiterjedt a Magyar Nemzeti Múzeum ugyanekkor feljelentett alkalmazottaival (Horvát Árpád, Kubinyi, Érdy, Kiss Bálint) fenntartott

kapcsolatára is. Az ügy a katonai törvényszéket is megjárta, s 1850 februárjában a katonapolitikai osztály fenntartja álláspontját a Toldyval kapcsolatos terhelő adatokat illetően. Az ügy mégis elsimult: Toldyt március 22-én a Magyar Tudományos Akadémia újonnan alakult bizottmányának titkárává választották.¹⁷ Ezek után már könnyen megoldódott a személyével kapcsolatos inkompetencia-kérdés is: az egyetemi tanács — bécsi példára hivatkozva — nem találta összeférhetetlennek a könyvtárigazgatói és akadémiai titkári állásokat.

A személyzet terén az átmeneti korszakban tett lépései viszont csak részeredményt hoztak: betöltetlen maradt a II. őri és II. tiszti állás, Tuppyt pedig politikai megbízhatatlansága miatt elbocsátották. Helyette új gyakornokként Révay János állt munkába. Viszont komoly eredményként könyvelhette el Toldy a szabadságharc mozgalmában aktív szerepet játszott, súlyos beteg Garay János újbóli alkalmaztatását. Dobocsányi Ignác könyvtárszolga sanyarú anyagi helyzetéről még az átmenet szomorú korszakában sem felejtkezett meg.

Kulturpolitikai felfogásának megfelelően az új korszak első napjaitól kezdve élénk figyelmet szentelt a *közönségszolgálat* kérdéseinek. Elsősorban arra törekedett, hogy a könyvtárosoknak megfelelő munkahely és nyugalom álljon rendelkezésükre. Ezért kéri az I. őri szállás könyvtári célra való átalakítását, ami lehetővé tenné külön folyóirat-olvasó és kéziratár felállítását, valamint a segédkönyvtárnak a tisztviselői szobában való elhelyezését.¹⁸ A terv megvalósult, s a könyvtár külön folyóiratolvasója megnyílt. Ezzel egyidejűleg kérte a folyóiratok tanári körözésének megszüntetését, a legfontosabb osztrák és német hírlapok előfizetését, a legutóbbi hírlap-hiányok pótlását, az Egyetemi Nyomda kötelespéldány-szolgáltatásának felújítását, valamint e szolgáltatás intézményes kiterjesztését az összes hazai nyomdákra.¹⁹ Az egyetemi tanács helyesen értette meg Toldy Ferencnek a folyóiratolvasóval kapcsolatos elképzelését, amikor körlevelében a folyóiratolvasó célját abban határozta meg, hogy az más társadalmi osztályok ún. kaszinóihoz hasonlóan, azonos életcélú és műveltségű emberek baráti együttlétének, a tudományos eszmecserének, a kollegiális szellemnek és megértésnek tűzhelyévé váljék, egyúttal „ad amoeniorem quoque hoc in urbe existentiam exemplo similis lectorii Viennensis quidpiam conferre posset”.²⁰

Az átmenet kritikus korszakán Toldy Ferenc bölcsessége átsegítette a könyvtárat, mely így megindulhatott az abszolutizmus éveinek sérelmekben, elnyomásban bővelkedő, de a rémuralom hónapjainál elviselhetőbb útján.

2. A könyvtár fejlődése 1850 után

A) Általános helyzetkép

A könyvtárnak a köz- és tudományos életben betöltött funkcióját legjobban a könyvtári *állománygyarapodás és a forgalom* adatainak keresztül mérhetjük le. Ezek túlnyomó többsége — hála a Toldy által mintaszerű

rendben tartott irattárnak és az évi jelentéseknek — teljes egészében fennmaradt.²¹

Az állomány gyarapodása a következőképpen alakult :

Év	Központi kv.	Tanszéki kv.-ak
1851	72 630	3 428
1856	78 112	6 723
1861	101 770	9 811
1866	108 040	12 279
1871	141 006	20 390
1875	összesen kb. 200 000 kötet.	

A könyvtár tehát huszonöt év alatt összesen mintegy 125 000 kötettel gyarapodott, ami évi átlagban mintegy 5000 kötetet jelent. Már itt meg kell viszont említenünk, hogy 1858-ban a Frank-könyvtár, 1871-ben pedig a Balogh-könyvtár egyszerre sok ezer kötettel gyarapította a könyvtár állományát.

A könyvtár forgalmának adatai a következők :

Tanév	Olvasók	Kölcsönzött művek
1849/51 (!)	11 120	1885
1851/52	10 785	1065
1859/60	11 628	1265
1860/61	14 171	1510
1865/66	26 535	1244
1868/69	35 229	1192
1871/72	27 085	703
1874/75	cca. 14 000	cca. 1000

A forgalmi grafikonból érdekes megállapítások szűrhetők le. A politikai változás éveinek kisebb (évi kb. 5000-es) forgalma után 1851-től kezdve állandósul az évi 10—11 000-es átlag. A politikai kibontakozás legkisebb reményének hatására a forgalom 1860 őszétől — csupán részben az új olvasóterem megnyitásának következményeként — jelentősen emelkedik, s 1866-ra eléri az 1859. évi szint 136%-át, — annak ellenére, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és 1867 után a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárai ezekben az években már komoly versenytársként jelentkeztek. A forgalom a kiegyezés után még tovább emelkedik, s csúcspontját 1869-ben éri el, az 1866. évi szintet 35%-kal meghaladva. Ettől kezdve a régi könyvtáráépület utolsó éveiben a forgalom fokozatosan csökken, ami elsősorban a könyvtár olvasóhelyiségeinek egyre elviselhetlenebb zsúfoltságával magyarázható. Ezt a csökkenést csupán az új olvasóterem megnyitása szüntette meg.

A könyvtár és igazgatója természetesen nem nézték tétlenül a gyarapodás és forgalom problémáit. Állandóan szorgalmazták a dotáció emelését és a közönségszolgálati lehetőségek kibővítését (olvasótermek, gázvilágítás stb.). Ennek ellenére sem tudták azonban függetleníteni a könyvtár életét a külső tényezőktől: az anyagi nehézségektől, a kormányzati körök nehézkességétől, sok esetben rosszindulatától. Toldyban azonban jó érzék volt az erők megfelelő csoportosítása iránt: csupán ott és akkor indult harcba, ahol és amikor vagy konkrét, gyors eredményre volt kilátás, vagy amikor súlyos, elvi jellegű kérdések forogtak szőnyegen.

Ily jellegű tevékenységre elsősorban a könyvtár és a pesti ferences zárda közötti évtizedes *ingatlanper* folyamán volt szükség. A pereskedés, melynek részletes történetével egy korábbi tanulmányunkban foglalkoztunk,²² egyrészt azzal az eredménnyel járt, hogy a könyvtár és a zárda között létrejött megegyezés lehetővé tette az új könyvtárpépület megteremtését, másrészt pedig a könyvtár ügye mellett sorakoztatta fel a haladás ügyének híveit: az egyetemi tanácsot, számos professzort és politikust, valamint a közvélemény tekintélyes részét. A könyvtár általános szakmai irányítása az évek során helyesnek bizonyult. Erről tesznek tanúságot azok a *könyvtárvizsgálatok*, melyeket felettes szervek a könyvtárban elrendeltek.

Az első ilyen általános vizsgálat *1858 decemberében* zajlott le. A vizsgálatot megelőzően Toldy tájékoztatta az egyetemi tanácsot a könyvtár helyzetéről; részletesen ismertette az egyes szaktudományok állapotát s kifejtette, hogy a dotáció csekély volta következtében 1790 óta folyamatosan mondható a könyvvállomány lemaradása az általános szinttől.²³

A vizsgálóbizottság elnöke Burián Hermann helytartósági titkár, tagjai Wenzel Gusztáv, Toldy Ferenc és az állami számszék egy pénzügyi szakembere voltak. A vizsgálat (melynek jegyzőkönyve részletesen ismertette a rendelkezésre álló közönségszolgálati és adminisztratív segédeszközöket)²⁴ általában megállapította, hogy a könyvtár alapos munkájáról, a közönséggel szemben tanúsított kifogástalan udvariaságáról közismert, s munkájával kapcsolatban komoly kifogás nem merült fel. A könyvtári munkálatok az egyes alkalmazottak közt csak elvben elhatároltak,²⁵ a gyakorlatban az egyes funkciók határai elmosódtak. Kifogás merült fel a számlaellenőrzés területén: a bizottság több kifizetett, de a katalógusban nem szereplő művet talált.

A bizottság előírta a megvalósítandó feladatokat, melyek közül a könyvtár további fejlődése szempontjából jelentősek: számjelzetek rávezetése az egyes kötetekre, fasciculusok és convolutumok tartalmának részletes feltárása, szak- és kritikai kézirat-, valamint metszetkatalógus elkészítése, az olvasókról jegyzőkönyv felfektetése, térítvényrendszer bevezetése és a fiókkönyvtárak rendszeres ellenőrzése. A felsőbb szervek a vizsgálati jegyzőkönyv alapján már csak az igazgatási jellegű kérdésekkel foglalkoztak, s az 1847. évi szabályzat maradéktalan végrehajtását tűzték ki feladatként.

1863 novemberében a könyvtár munkáját felülvizsgáló akció — s ez rendkívül jelentős a könyvtár munkája iránt megnyilvánuló érdeklődésre — nem a felettes szervektől, hanem az egyetemi hallgatóságtól indult ki. Egy 552 egyetemi polgár által aláírt reformjavaslatot tárgyalt ekkor az egyetemi tanács, Toldy Ferenc azidei bölcsészkar dékán előadásában. A javaslat élesen kritikus jellegű volt és a könyvtár több hiányosságára mutatott rá.²⁶ Részletesebb ismertetését általános könyvtár- és kultúrtörténeti szempontok indokolják. A felsorolt panaszok:

1. a könyvtárból nemcsak elsőrendűen fontos, hanem közönséges művek is hiányoznak;

2. nincs nyomtatott címtár;

3. nem megfelelő az olvasóterem nyitvatartási ideje;

4. „kicsinyes, faggató nehézségekkel jár a könyvkölcsönzés.”

A fenti panaszokkal kapcsolatban az ifjúság a következő kéréseket terjesztette elő:

1. nyitvatartás időpontjának megváltoztatása (hétfőn is 8—12 és du. 4—8);

2. index letétbe helyezése ellenében is lehessen kölcsönözni;

3. panaszkönyv létesítendő;

4. nyomtatott címtár készítendő.

Toldy Ferenc előadásában örvendetes jelnek tekintette a könyvtár iránti érdeklődést, a panaszokkal kapcsolatban viszont a következő, — nem mindenben elfogulatlan — ellenvetésekkel élt:

a) a dotáció csekély, 50 tanszék és a segédkönyvtár elsőrendű igényei mellett az opportunitás dönt az igények területén;

b) a nyomtatott címtárból szakirodalmi tájékozottságot nem lehet szerezni: „nem egy bizonyos könyvtár címtárából, hanem könyvészeti és irodalmi munkákból szerezhetik a könyvek ismerete” — ezt a célt szolgálja a könyvtár jól felszerelt segédkönyvtára.

c) A nyitvatartás területén nem lehet mindenkinek eleget tenni; a nyitvatartási idő emelése a jelenlegi személyzettel nem lehetséges.²⁷

d) A kölcsönzési rendet a szabályzat írja elő.

A kérésekkel kapcsolatos álláspontja:

a) az esti órákban való nyitvatartást mind az ifjúság erkölcsi, mind pedig a szabad idővel este rendelkező értelmiségiek, kereskedők, iparosok szempontjából tartja helyesnek (mint ezt már 1848-ban is tette); a hétfői nyitvatartás a tisztogatás miatt nem lehetséges;

b) az index-letétel nem biztosíték, kaució vagy jótállás feltételül szükséges;

c) a panaszkönyvet illetően: „az egyetemi hallgatók nem részvényesek, nem fizető utasok” — panaszaikat közöljék a könyvtárosokkal;

d) a nyomtatott címtárak összeállításával Márki József tiszt már foglalkozik. Ha a javaslat aláírói valamennyien előfizetnek, a mű megjelenése biztosított.

Az egyetemi hallgatók javaslataival kapcsolatban az egyetemi tanács megtette javaslatait, majd a könyvtár viszonzásának figye-

lembevételével 1864. szeptember 7-én hozta meg végleges döntését. Elrendelte a hétfői nyitvatartást, panaszkönyv létesítését,²⁸ a kéthónapos nyári szünetet (augusztus—szeptember), szabályozta a nyitvatartást (de. 9—12, du. télen 5—8, nyáron 4—7), fenntartotta a kölcsönzés addigi rendjét, kilátásba helyezte a tüzelőmenyiség fokozását, valamint a gázvilágítás bevezetését. Személyzet-gyarápítást azonban nem engedélyezett.

Érdemes megemlíteni a könyvtárnak a nyitvatartással kapcsolatos álláspontját, mely tudománypolitikai jelentőséggel bír. Toldy Ferenc ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy 12 és du. 5 között kevés az idő a tudományos munkára, amelyre pedig anyagi okokból (is) szükségük van a könyvtárosoknak. Ebéd után nem lehet szellemi munkát végezni, testmozgásra is szükség van — így saját tudományos munkájukkal a könyvtárosok csak éjjel foglalkozhatnak. Ugyanekkor viszont a pesti illetmények lényegesen alacsonyabbak, mint Bécsben és Prágában.²⁹

Korszakunk utolsó könyvtárvizsgálata 1865-ben zajlott le, az egyetemi tanács kezdeményezésére.³⁰ Indoka kifejezetten kultúrpolitikai volt; mint a rektor kifejtette: „egyetemünk könyvtára nemcsak egyetemünk, de egyszersmind országunknak is közkincese lévén”, annak helyes kezelése, gyarápítása országos érdek. A vizsgálat alkalmával kifogásolt hiányosságok nagyrészt a személyzet és az épület elégtelenségében lelték magyarázatukat, s csupán kisebb részben voltak technikai jellegűek (kölcsönzési rendellenességek). Közönségszolgálati panasz — s ez a leglényegesebb — ekkor nem merült fel.

Az 1870-es években lezajlott vizsgálat-jellegű akciók már az új könyvtár építésével és az átköltöztetéssel kapcsolatosak.

B) Egyes könyvtári munkaterületek

a) Szerzeményezés

Egy könyvtár minőségét elsősorban gyarápítási munkája, ill. ennek anyagi lehetőségei szabják meg. A pesti Egyetemi Könyvtár ebben a korban is csekély *beszerzési hitelkerettel* rendelkezett, mivel az 1830-ban 400 Ft-ról 1000 Ft-ra felemelt dotáció állandóan kevésnek bizonyult. A könyvtár már korábban is évről-évre ostromolta emelésért a felettes szerveket, azonban teljesen sikertelenül. Az egyetemi tanács a szabadságharc után első ízben 1852-ben tett kísérletet a dotáció fel-emeltetésére, részben az egyetemi alap, részben az Egyetemi Nyomda jövedelmei terhére. A következő évben Toldy tett hasonló javaslatot, és újból hivatkozott az Egyetemi Nyomda akkor évi 23 000 Ft-os jövedelmére. Ez a javaslat megjárta a helytartóságot, a bécsi minisztériumokat is. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium az egyetemi alpból javasolta az emelést, a helytartóság állami pénz igénybevételét tartotta indokoltnak. A pénzügyminisztérium azonban ellenezte az emelést azzal a kifejezetten *rosszindulatú és magyarellenes* indokolással, hogy a pesti egyetem nem egyetlen felsőoktatási intézménye az országnak, s Magyarországon nem olyan méretű a tudományos képzésre való törekvés, hogy

az 1000 Ft ne lenne elegendő a könyvtár számára. Javasolta, hogy a könyvtár mérsékelje a „zsurnalista” jellegű anyag beszerzését. Hasonló sors érte Toldy 1855-i kérését is; sőt: az 1852/53. tanévben mutatkozó 353 Ft kerettüllépést a helytartóság intézkedésére a könyvtárnak a következő tanévi átalányból vissza kellett térítenie.³¹

Eredményt csupán a politikai helyzet enyhülésekor, az 1850-es évek végén sikerült elérni. 1858-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jelezte, hogy a pesti egyetem fejlesztését politikai szempontok indokolják, a könyvtár számára tarthatatlan az 1000 Ft-os dotáció, amikor Bécs már 4725, Prága 2625, Krakkó 2400 és Padova 2100 Ft-ot kap évente. A minisztérium élesen kritizálta a pénzügyminisztérium korábban ismertetett álláspontját, hangsúlyozta a pesti egyetem teljes egyenjogúságát, s a dotációnak évi 2000 Ft-ra való felemelését javasolta. A javaslatot az uralkodó 1859. január 13-án hagyta jóvá.³²

Négy évvel később, 1862 végén a helytartótanács újabb jelentős jövedelemhez juttatta a könyvtárat, amikor elrendelte, hogy az 1863. január 1-től beszédendő *egyetemi beiratási díjak* (valamint a korábban begyűlt díjakból vásárolt államkölcsonök kamatainak) felét könyvtári beszerzésre kell fordítani.³³ A beiratási díj-alapból ily módon a könyvtár rendelkezésére álló összeg az 1865/66. tanévben 847 Ft, az 1870/71. tanévben pedig már 1185 Ft dotáción felüli jövedelmet jelentett a könyvtárnak.³⁴

A szerzeményezés *jellegét* tekintve a fent elmondottakra kell utalnunk. A dotáció alacsony volta nem tette lehetővé valamennyi tudományág arányos fejlesztését, a könyvtár azonban ennek ellenére is mindent megtett, hogy a tudományos kutatás alapvető segédeszközeit megszerezze. Ezért fordított Toldy kezdettől fogva különös gondot a bibliográfiai és enciklopédikus jellegű segédkönyvtár gyarapítására. Erre, valamint a szerzeményezés jellegére bőséges felvilágosítással szolgálnak 1866-ig az évi jelentése mellékletét alkotó gyarapodási jegyzékek, majd 1866-tól a könyvtárban ma is folyamatosan meglévő szerzeményi naplók.

Bizonyos megkötöttséget jelentett a szerzeményezés területén az ún. *kari desideratumok* rendszere. A könyvtári szabályzat értelmében ugyanis a szerzeményezést a könyvtár igazgatója irányítja, azonban ez irányú munkája terén figyelembe kell vennie az egyes karok kívánalmait. Ez a kívánalmak írásban történő bejelentése nélkül is természetesen megtörtént, azonban állandó nehézséget jelentett az, hogy a kari kívánalmak arányait a dotáció alacsony voltával kellett egyeztetni. Ennek során több esetben vitára került sor; Toldy Ferencnek a teológiai karral volt számos nézeteltérése, mely a karok közül többször kifogásolta világnézeti szempontból Toldy szerzeményezési politikáját.³⁵

Jelentős gyarapodási forrást jelentettek ebben a korban is a könyvtár számára a *kötelespéldányok*. Ezek beszolgáltatását számos rendelet szabályozta, azonban állandó volt ennek ellenére is a panasz a beszolgáltatás rendszertelensége miatt. Toldy részben arra törekedett, hogy ez a rendszertelenség megszűnjék, részben pedig arra, hogy a kötelespéldány-

szolgáltatók köre kibővíüljön. Így sikerült elérnie, hogy a helytartóság 1853-ban újra rendezte a kérdést, és komoly formában utasította a nyomdákat a beszolgáltatásra.³⁶ Nem sikerült viszont számottevő eredményt elérnie a kör kibővítését illetően. Hiába kérte a monarchia jogszabály-, statisztika-, térképanyagának, valamint a sokszorosított kiadványoknak kötelempéldányként való kezelését. Csupán két fővárosi napilap és az Egyetemi Nyomda kiadványainak második példánya esetében járt kísérlete sikerrel.³⁷

Számos kisebb-nagyobb *hagyatékkal, ajándékkal* is bővült a könyvtár korszakunk folyamán. Ilyenek voltak: József nádor könyvtárának második részlete (1850), a Kollár-hagyaték (1850), az Egyetemi Nyomda ajándéka (1856), a már említett Frank-könyvtár (1857), a Grysár-hagyaték (1858), a Szilassy-könyvtár (1859), valamint a már szintén említett hatalmas Balogh-könyvtár, mely 1870-től fokozatosan nyert bedolgozást a könyvtár állományába.³⁸ Mint különleges szerzeményezési formát említhetjük meg, hogy az államügyészség 1853-ban Teleki László elkobzott 17 könyvét szintén a könyvtárnak adta át.³⁹

A *másodpéldányok eladása* ebben a korban jelentéktelenné vált, mivel Toldy — korábbi elképzelésének megfelelően — ezekből más magyar könyvtárakat (elsősorban a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát) óhajtott részesíteni.⁴⁰

A szabadságharc leverése után egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a könyvtár *külföldi kapcsolatai* és az ezekből eredő kiadványcserелеhetőségek. 1851 után szinte évről-évre bővült a külföldi kapcsolatok köre, mely korábban csupán egy-két egyetemi könyvtárra terjedt ki. 1851-ben a Washingtoni Smithsonian Institution, 1853-ban a christianiai egyetemi könyvtár, 1855-ben a Belga Tudományos Akadémia és a londoni Public Record Office, 1860-ban a zürichi egyetemi könyvtár lépett cserekapcsolatba a könyvtárral.⁴¹

A külföldi kapcsolatok számának emelkedése következtében Toldy már 1856-ban aggodalommal jegyezte meg, hogy sem a könyvtár, sem az egyetem nem rendelkezik megfelelő értékű csereanyaggal, mivel a dissertatio inauguralis-ok, emlékbeszédek megszűntek, a régi anyag külföldre küldése tudományos szempontból nem mindig ajánlatos. Javasolta, hogy az egyetem tanárainak műveiből, valamint egyéb magyar forráskiadványokból létesítsen az egyetem cserealapot.⁴²

1862 elején a könyvtár már 18 egyetemi könyvtárral (Basel, Bécs, Bonn, Breslau, Oslo, Innsbruck, Göttinga, Graz, Krakkó, Lemberg, München, Pavia, Padova, Prága, Salzburg, Tübingen, Utrecht, Zürich) és 13 más intézménnyel (a már említetteken kívül a bécsi geológiai intézet, csillagvizsgáló és műemlékbizottság, valamint a koppenhágai Société des Antiquaires du Nord) állt állandó cserekapcsolatban.⁴³

A *szerzeményezés technikájával* kapcsolatban kultúrtörténeti síkon nincs sok mondanivaló. A könyvtár elsősorban az „egyetemi könyvtár” címet viselő Lempel és Kilián cégeknél bonyolította le vásárlásait, azonban a többi pesti könyvkereskedők is részesültek kisebb szállításokban.

1866-ban azonban a helytartótanács rájött, hogy a Kilián-cég a szerződött 10% engedményt nem adja meg. Erre elrendelte, hogy Kilián visszamenőleg térítse meg az így jogtalanul nyert összeget s a könyvtár írjon ki versenypályázatot az engedmény %-ára. A pályázat eldőlte után a könyvtárnak csak annál a kereskedőnél szabad vásárolni, aki a legnagyobb engedményt nyújtja. A pályázat során a Ráth Mór cég 12,5%-os engedményt ajánlott, mire — akkor már — a magyar minisztérium utasította a könyvtárat a fenti utasítás alkalmazására. Hiába hivatkozott Toldy arra a mellőzésre, mely így a könyvtárat régóta és megbízhatóan kiszolgáló cégeket (Eggenberger, Hartleben, Lauffer, Pfeiffer, Grill, Kilián, Lampel) éri, a minisztérium csupán azt az engedményt tette, hogy amit Ráth nem tud beszerezni, azt más cégeknél is szabad megvásárolni.⁴⁴

Feltűnő liberalizmust tanúsított viszont 1852-ben a helytartóság, amikor az abszolutizmus szempontjából politikailag erősen kifogásolható lipcei könyvkereskedőkkel való közvetlen kapcsolatot engedélyezte azzal a megokolással, hogy a bécsi közvetítő kereskedelem közbeiktatása kb. 22%-os áremelkedést jelent.⁴⁵

Ami a tisztán technikai naplózás munkáját illeti, ez a könyvtárnak ekkor nem volt erős oldala. Az 1858., 1862. és 1865. évi vizsgálatok ezen a területen egyformán találtak kifogást.⁴⁶

Itt emlékezünk meg a könyvtár akkor is igen értékes *kézirattárának* helyzetéről is. A kéziratár állománya 1859-ben 1576 kötet (portefeuille, csomó) volt ; a legrégebbi oklevél a XIV., a legrégebbi görög kódex a IX—X. század fordulójáról, latin kódex a XIV., magyar a XVI. század elejéről, cirill a XVII. századból származott. A legrégebbi ősnymtatvány egy 1470. évi Cicero volt.⁴⁷ 1871-ben a püspöki kar a római Corvina-kötetéről készített fényképsorozatot juttatta el a könyvtárba,⁴⁸ majd 1874-ben, az építkezés során a zárdaépületből kiemelt római és Mátyás-korbéli köemlékekért az 1473-i Hess-féle Chronica és Bornemisza Péter prédikációinak I—III. kötetét kapta meg a könyvtár cserébe a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárától.⁴⁹

b) A közönség szolgálata

Toldy Ferenc modern könyvtáros volt : a könyvtár igazi célját az olvasóközönség minél teljesebb szolgálatában, az olvasóközönség körének minél nagyobb mérvű kiterjesztésében látta. A közönség és a könyvtár kapcsolatában azonban nem lélekeltlen statisztikai öncélt látott, hanem lehetőséget az aktív nevelő és adott körülmények között politikai munkára. 1848. szeptember 18-án, az elnyomás első heteiben, amikor saját és könyvtára jövődjére sem állhatott még tisztán szeme előtt, így írt erről a kérdéstről Bitnitz Lajoshoz : „Van idő, mikor az élt jól, ki jól rejtezett. A nemzet többféle térről leszorítva az irodalom mezején fogja életét táplálni. *Az írók és olvasók találkozása* (kiemelés tőlem T. A.) azon melegebb, gyakoribb lesz ; a hatás mélyebb, valamint

a külterjet belterj, mélység fogja felváltani . . . Mi pedig kettős szeretettel, kifogyhatatlan hittel és gyermeki reménnyel ápoljuk azon szent lángot, mely a nemzetben ezer év után annyi erőt fejtett ki ; egyelőre ápoljuk mint célt . . . Servata valebunt!’⁵⁰

Ezt a célt szolgálta szerzeményezési politikája, ezt a folyóiratolvasó megnyitása, s ezt nem utolsó sorban a könyvtár hagyományos és közismert udvariassága a közönséggel. S ennek érdekét tartotta szem előtt a könyvtár egész közönségszolgálati munkája is.

Toldy elsősorban arra törekedett, hogy a könyvtár anyagát minél teljesebb mértékben a nyilvánosság rendelkezésére bocsássa, *feltárja*. E törekvésnek akkor legmodernebb segédeszköze a jó katalógushálózat kiépítése volt.

A könyvtár évi jelentéseiben nyomon kísérhetjük Toldy ezirányú törekvéseit. Ezt a munkát ő — modern fogalommal — bibliográfiai tevékenységnek minősítette. A következő kis áttekintés mutatja e munkálatoknak a lehetőséghez mért rendszerességét :

- 1847/49 Az új szerzemények betűrendes cédulakatalógusának megindítása, „kézi lajstromok” (szakkatalógusok) készítésének kezdete.
- 1849/51 Szláv anyag külön katalógusa.
- 1851/52 Magyar történeti és egyetemes irodalomtörténeti szakkatalógus, „Bibliotheca Hungarica” c. magyar vonatkozásokat tartalmazó szakkatalógus elkészítése.
- 1857 A kézirat-leltár befejezése.
- 1858 A különgyűjteményi katalógusok befejezése.
- 1859/60 A betűrendes cédulakatalógus folyamatossá válik.

1860-tól kezdve a katalogizálási tevékenység súlypontja erre a betűsoros cédulakatalógusra tolódtott át, ill. a Márki József által készített nyomtatott címtár kérdése lépett előtérbe.⁵¹

Az 1870-es évek elején az Egyetemi Könyvtár Értesítője c. kiadvány tűnik fel, mely rendszeresen hozta a könyvtár új szerzeményeinek jegyzékét.⁵²

Személyzeti hiány miatt akkor sem tudott a könyvtár eleget tenni felsőbb szervek rendeletének, hogy a rendszeresen gyűjtött iskolai értesítőkből levő értekezéseket katalógusába dolgozza be.⁵³

A könyvtárat látogató közönséggel, elsősorban természetesen az *egyetemi ifjúsággal*, tanulmányai előmozdításával Toldy szívesen foglalkozott. Az egyetemi hallgatóknak a könyvtár olvasói között való örvendetes gyarapodását 1853-ban a hazai irodalom felvirágzásában, az olvasási kedv megnövekedésében látja, de nem hagyja említés nélkül a könyvtár helyes szerzeményezési politikáját sem. Ugyanekkor jelzi, hogy az orvostanhallgatók rovására örvendetes emelkedik a jogi, matematikai, fizikai és műszaki érdeklődés. A hallgatók már nem csupán tankönyveket, hanem forrásmunkákat is használnak. Így a könyvtár munkájának jelein mérte le az egyetemi oktatás minőségi javulását.⁵⁴ Később megelégedéssel adja hírül, hogy a folyóiratok, „a tudomány

gazdagodásának ez organumai mind inkább is vétetnek igénybe” s a tudományos könyvtári funkció minőségi javulásának jeleként a tudományos és szépirodalmi művek olvasótermi használatának aránya 10 : 1-re emelkedett.⁵⁵

Korszakunkban is bővült a *könyvtár használóinak köre*. 1854-ben a minisztérium elrendelte, hogy — tekintettel a gimnáziumi könyvtárak elégtelen felszerelésére — a tudományos kutatásra törekvő és erre érett gimnáziumi tanulók a birodalom összes egyetemi könyvtárait (tanáraik ajánlására) igénybe vehetik.⁵⁶ Arról, hogy milyen nagy mértékben szívén viselte Toldy az értelmiségiek, kereskedők, iparosok könyvtárhasználati lehetőségét, korábbi tanulmányunkban már szóltunk.⁵⁷

A könyvtárhasználat egyik, jelentőségében a korszak folyamán egyre emelkedő kérdése, a *kölcsönzés mikéntje* 1861 után került előtérbe. Részben a könyvtár olvasótermének elégtelensége, részben a tudományos kutatómunka elmélyedése, kiterjedése sürgette a kérdés megoldását. A helytartótanács az egyetemi tanács javaslatára ekkor eltörölte a kölcsönzési kauciót és professzori jótálláshoz kötötte az egyetemi hallgatók és doktorjelöltek kölcsönzését azzal a megokolással, hogy „tudományos előmenetelük, tanulmányaik belterjesebb folytatása” csak így lehetséges.⁵⁸ Ennek ellenére gyakorlatilag a kaució rendszere a jótállás mellett még sokáig fennmaradt. Ez 1870-ben arra indította az egyetemi tanácsot, hogy a könyvtárat kölcsönzési szabályzat készítésére és arra utasítsa : ügyeljen, hogy a kaució fennmaradása következtében a szegényebb sorsú hallgatók ne essenek el a könyvkölcsönzési kedvezménytől.⁵⁹

A helybeli kölcsönzés szabályozása mellett, szintén 1861-ben történt meg a birodalmon belüli tudományos *könyvtárközi kölcsönzés* szabályozása, a következő alapelvekkel :

1. ügyelni kell a szóbanforgó kutatás tudományos jellegére ;
2. a kölcsönzés csupán a könyvtárak igazgatói között bonyolítható le ;
3. kölcsönözni csak megszabott darabszámot, megadott időre lehet ;
4. a kölcsönző igazgató a kölcsön-műért anyagilag felel.⁶⁰

Az olvasóterem *nyitvatartási időpontjának* rendezéséről fent már szóltunk. A kérdés az egyetemi ifjúság reformjavaslata után is állandóan napirenden maradt, részben mint az egyetemi hallgatóság erkölcsi-nevelési kérdése („... hogy ne kényszerítsük az olvasni vágyó ifjúságot akár a Kammonba, akár a Wimmerbe...” — írja a rektor), részben mint a könyvtárosok egészségügyi problémája (Szenessy halála, Márki tudóvérzése a lehetetlen olvasótermi állapotok miatt következett be, „... mivel e század folyamán lépésről-lépésre csak az olvasó közönségnek kedvező intézkedések tétettek” — írja válaszában Toldy).⁶¹

Jellemző viszont a könyvtár áldozatkészségére, hogy az egyre elviselhetetlenebbé váló egészségügyi viszonyok ellenére is vállalta — 139 egyetemi hallgató kérésére — az olvasóterem vasárnap 9—12 között való nyitvatartását, hogy még jobban kiszélesítse a könyvtár használatának lehetőségét.⁶²

A minél nagyobb méretű nyilvánosságra való törekvést csupán kismértékben ellensúlyozta a *tiltott könyvek* rendszere. A külföldön vagy esetleg belföldön megjelent ilyenmű művek jegyzékét a központi szervek rendszeresen megküldték a könyvtárnak. Ezen túlmenő intézkedésre csupán egyszer, 1863-ban került sor, amikor a helytartótanács rendelkezése fel kellett terjeszteni a könyvtárban található „dynastia-ellenes és forradalmi célzatú” művek jegyzékét, melyek a hivatalos jegyzékekben nem szerepeltek, s melyeket — a felterjesztés kísérőiratából kiteszően — a könyvtár eddig az igazgatói szobában őrzött, s csak igazolt tudományos kutatás esetén bocsátott ki olvasásra.⁶³

c) Az épület helyzete

A könyvtári épület kérdéseit, melyekkel az ingatlanperrel kapcsolatos korábbi tanulmányunkban szintén részletesen foglalkoztunk,⁶⁴ itt nem érintjük. Csupán az általános kép teljessé tétele érdekében jegyezzük meg, hogy az épület roskadozó állapota, az olvasóterem műszakilag és egészségügyileg katasztrófális helyzete nagymértékben oka volt annak, hogy a könyvtár nem tudott tudományos, kulturális és politikai feladatainak teljes mértékben megfelelni.

d) A könyvtár személyzete

A pesti egyetem könyvtárának számos területen kellett súlyos nehézségekkel megküzdenie, azonban talán a legsúlyosabb volt a helyzet a személyzet kérdésében. Minden nehézség — romladozó épület, szűkreszabott dotáció — ellenére megfelelő létszámú személyzet esetében elmélyültebbé és főként rendszeresebbé lehetett volna tenni a könyvtár feltáró tevékenységét, s elsősorban rövidebb idő alatt be lehetett volna fejezni a betűrendes cédulakatalógust. A személyzet azonban egész az új könyvtárárpület megnyitásáig elégtelen s — ami még súlyosabbá tette a helyzetet — rosszul fizetett maradt. Ezen a téren egyetlen pozitívumként a könyvtárosok szakértelmét, ügybuzgalmát és tudományos érdeklődését könyvelhetjük el.

Első helyen a könyvtár igazgatójának, *Toldy Ferenc*nek személyéről, könyvtári és tudománypolitikai szerepéről kell szólnunk.⁶⁵ Filozófiai és politikai nézeteit egyik korábbi tanulmányunkban már ismertettük, s utaltunk arra, hogy a szabadságharc után itthon maradottak között az elsők egyike volt, aki felismerte az adott helyzetben egyedül járható, a katasztrófából kivezető utat: a nemzeti tudomány minden módon való fenntartásának és fejlesztésének útját. Bitnitz Lajoshoz írt leveleiből⁶⁶ nem csupán a könyvtáros, hanem a széles perspektívájú kultúrpolitikus szól — a címzetten messze túl egész korához, összes tudós és irodalmár kortársaihoz. A legnehezebb napokban vallott felfogását nem tagadta meg haláláig, — amiről egész könyvtári és egyébirányú tevékenysége tanúskodik.

Toldynak hosszú és kemény küzdelmet kellett vívnia elveiért, mégpedig egyszerre több arcvonalon: elvhűséggel és diplomáciai érzékel a magyarellenes elnyomó hatalom képviselőivel szemben, harcoss és leleplező kiállással a belső árulók ellen, tudós alkotásokkal, a tudományos munka lehetőségeinek megteremtésével azok érdekében, akik tőle lelkesítést és példamutatást vártak.

Nem csodálhatjuk, ha néha-néha elcsüggedt, s felmerült benne a kételkedés gondolata. Azonban ilyenkor is visszavezeti önzetlen, frazeológiája ellenére is pozitív hazaszeretete az alkotások útjára. „Hidd el — írja Kazinczy Gábornak, meghitt barátjának 1855. augusztus 9-én, a könyvtár történetének egyik legkritikusabb korszakában — néha öntudatlanul meglep e gondolat: mi volna jobb: to be or not to be! s nem tudom a nemzetszeretet vallása-e az, vagy haszontalan hiúság, mely azt súgja: neked élned kell; vagy a fajszeretet, mely szent kötelemekkel terhel; tán mind a három; s így aztán csak fölvesszük újra az igát s vonjuk, míg más hatalom felel Hamlet kérdésére.”⁶⁷

A tudás, a műveltség egyeduralmába vetett hitét hirdeti minden tette és alkotása. Könyvtárigazgatói tevékenységének részleteiből láthattuk, hogy a könyvtári munkát az egész társadalom életének szerves részeként tekintette: nála a szerzeményezés technikája, a dotáció tel-emeléséért, a könyvtárszolga emberibb életéért, a könyvtár új épületéért folytatott küzdelem mind egyetlen célt szolgált: a könyvtár használatának, nyilvánosságának, kultúrpolitikai funkcióinak biztosítását.

Könyvtári tevékenysége elválaszthatatlanul összefügg *irodalmi munkásságával*, publikációs tevékenységével. Általánosan ismert irodalomtörténeti alkotásain kívül itt csupán kultúrpolitikai szempontból jelentős kiadványaira utalunk, mint amilyenek: Reguly-album (Pest 1850), a Kazinczy-émlékkönyv (1859), Eszterházy Miklós, Faludi Ferenc műveinek kiadása, a Magyar Remekírók ún. gyémántkiadásai (1858-tól: a két Kisfaludy, Csokonai, Kölcsey, Berzsenyi), a Magyar Nemzet Classicus Írói sorozat számos kötete (1895-től a fentiekén kívül Bacsányi, Bajza, Gyöngyösi, Mikes, Szentjóni Szabó, Versegly, Virág), német—magyar tudományos szakszótára (1858), magyar nyelvemlék- és forráskiadványai (Nádor-kódex, Képes Krónika stb.). Természetesen meg kell említenünk szerkesztői tevékenységét is (Új Magyar Múzeum, Újabb Nemzeti Könyvtár, Magyar Történelmi Tár, a Magyar Tudományos Akadémia számos hivatalos és tudományos kiadványa).

Kiemelkedő szervező tehetsége az elnyomás korának tudományos és irodalmi életében különös jelentőségre tett szert. Már 1850 elején létrehozott egy kis tudós kört, mely állandó összejöveteleket tartott. Résztvevői: Jerney János őstörténész, Érdy János régész, Reguly Antal nyelvész, Pauler Tivadar, Szontagh Gusztáv, Lugossy József nyelvész, Repiczky János keleti nyelvész, Hunfalvy Pál, Lukács Móric, Szilassy János filozófus és Wenzel Gusztáv voltak.

Ez a kis kör teremtette meg 1850-ben az abszolutizmus korának egyik igen magas színvonalon álló tudományos folyóiratát, az Új Magyar

Múzeum-ot, mely a Toldy-hirdette kultúrpolitikának céltudatos terjesztője, a magyar szellemi élet egyik mentővára volt.

Toldy hihetetlen aktivitással vett részt a magyar tudományos közélet minden megnyilatkozásában. Egész 1861-ig a Magyar Tudományos Akadémia titkára, 1850-től egyetemi magántanára, 1861-től nyilvános rendes tanára volt a magyar nyelv- és irodalomtörténetnek; 1863-ban dékán, 1871-ben rektor lett. 1855-ben az országos Vörösmarty-ünnep, 1859-ben a Kazinczy-ünnepségek szervezését irányította.

Tudományos munkáiban ugyanúgy, mint egyetemi és egyéb szónoki megnyilatkozásaiban egyöntetűen tárul elénk a szellemi élet, a tudományos kutatás és az egyetemi oktatómunka szerves egységének gondolata. Mint a társadalomtudományok művelője, elsősorban ezen tudományágak iránt érdeklődött, azonban felfogásának egyetememes tudományos jellege következtében figyelme kiterjedt a természettudományokra is. Dékáni tanévnyitó beszédében, majd különösen egyik akadémiai megnyilatkozásában írt erről. Kifejtette társadalmi és tudományos elmaradottságunk okait, s ezek között mint elsőrendűekre a szellemi szabadság és az anyagi függetlenség hiányára utal.⁶⁸ „Hogy üzethettek volna politikai és ipar- s kereskedelmi alárendelt, sőt elnyomott viszonyaink között, névszerint a természeti tudományok? midőn ezek alkalmazásának sehol tér és út nem nyílt?” A jövő szempontjából, politikai és társadalmi okokból nem tartja ajánlatosnak egy kozmopolita jellegű magyar tudomány kialakítását; bölcsen int mérsékletre, amikor a főcél a „nemzeti tudomány” művelésében látja, s ezzel kapcsolatban az Akadémia feladatát a következőkben szabja meg: „... ha a *nemzeti* tudomány érdekeit, erőinkkel való helyes gazdálkodás mellett *minden* téren 'ápoljuk, ha a magyar nyelvészetet, ha a magyar történelem művelését, ha a hazának régészeti, természettani és természettudományi tekintetben megismertetését *nyomosan* és szerencsésen folytatjuk: jutand ezezből az egyetememes tudománynak is, s nem maradand el a világ elismerése sem.”

Természetesen hibát követnénk el, ha Toldy Ferenc enciklopédikus jellegű, szigorúan tudományos, lelkesen hazafias tudósi arcélének árnyoldalait nem vennénk figyelembe. Osztályhelyzetéről, politikai és filozófiai felfogásának ebből eredő korlátairól („fontolva haladás”, forradalomellenesség, majd a 67-es politika támogatása) már többször idézett tanulmányunkban szóltunk. Ugyanezekre mutattak rá azok a sajtómegemlékezések is, melyek születése 150., illetve halálának 80. évfordulója alkalmával megjelentek,⁶⁹ s melyek egyöntetűen kiemelték tevékenységének alkotó jellegét, de ugyanakkor rámutattak, hogy „mennyire gátja a tudományos tisztánlátásnak, az esztétikai értékelés biztonságának is a kor leghaladóbb társadalmi—politikai törekvéseivel való szembefordulás”.

Hasonlóképpen nem lenne élethű a róla alkotott kép, ha azt állítanánk, hogy Toldy Ferenc volt az *egyellen*, aki az abszolutizmus korában kultúrpolitikai szervezőmunkával vette ki részét a magyarság jövőjéért a betű erejével vívott harcból. Az ezirányú tanulmányok, elsősorban Berzeviczy Albert műve⁷⁰ élénk színekkel ecseteli a kor magyar

gazdasági, társadalmi, tudományos, művészeti törekvéseit s azok prominens szereplőit. Véleményünk szerint azonban nem tulajdonít kellő jelentőséget Toldy Ferenc egyéniségének — mint tudománytörténetírásunk általában —, csupán mint irodalomtörténészt értékeli, s nem tesz említést kultúrpolitikai tevékenységéről. Viszont már komoly hibájául róhatjuk fel Berzeviczynek azt, hogy szinte egyáltalán nem foglalkozik az egyetem és az egyetemi könyvtár, sem pedig általában a magyar könyvtárak kulturális szerepével. Az itt elmondottaknak egyik célja éppen az volt, hogy ezen a téren hozzájáruljanak a kép teljesebbé, élethűbbé tételéhez.

Toldy Ferenc 1849 utáni munkásságának, elvi megnyilatkozásainak ismerete alapján összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg :

1. Toldy számára az 1849 utáni helyzet lényeges világnézeti változást nem jelentett, viszont a magyarság iránti felelősségérzete elmélyült, kifinomult ;

2. az 1848 előtti idővel szemben, amikor Toldy már jóformán teljesen kívül esett a haladás körén, 1849 után — a politikai viszonyok természetes következményeként — Toldy az itthonmaradottak közül az első egyike volt, aki felismerte az akkori helyzetben egyedül járható tudománypolitikai utat. Ebben a korszakban a magyar tudomány és kulturális fejlődés szempontjából maradandó értékű, felbecsülhetetlen jelentőségű munkát végzett.

3. 1867 után sem következik be nála lényeges felfogásbeli változás, minek következtében magától értetődően választja a 67-es politika útját.

Nem lenne teljes a róla alkotott képünk, ha nem szólnánk röviden hivatali pályafutásáról, mely 1850 óta zavartalannak mondható. A könyvtárigazgatáson kívül számos fontos funkciót is betöltött, ami feletteseit nem egyszer komoly aggodalomra készítette. Egyetemi tanári kinevezése előtt e tárgyban még a minisztérium is megszólalt.⁷¹ Az e kérdésben váltott iratok jól mutatják Toldy országos tekintélyét is. A helytartótanács véleménye szerint politikai szempontból helytelen lenne Toldyt valamelyik állásától eltiltani, mivel ezt a magyar közvélemény magyarellenes akcióként értékelné. A minisztérium végül is úgy döntött, hogy az egyetemi tanári kinevezés előfeltétele az akadémiai titkári állásról való lemondás. Ez a megoldás valóban helyesnek bizonyult ; Toldy ezután lényegesen több időt tudott szentelni egyetemi előadásainak és jobban hozzájutott a könyvtár ügyeinek intézéséhez is.

1871-ben ünnepelte írói pályafutásának fél évszázados fordulóját, melyről országos ünnepély keretében emlékeztek meg.⁷² 1873 végén, amikor az új épületért vívott harc véget ért, s a könyvtár ügye egyenesbe került, lemondott könyvtárigazgatói állásáról (dec. 11.).⁷³ Az egyetemi tanács jelezte, hogy az állás percig sem maradhat üresen, mire az új igazgató, Horvát Árpád kinevezése 1874. január 8-án, a hivatal átadása január 18-án megtörtént.

Nem adatott meg számára, hogy élete főművének, az Egyetemi Könyvtárnak megnyitó ünnepségén jelen lehessen, s ott az őt megillető

díszhelyet elfoglalhassa. Pár hónappal előbb, 1875. december 10-én váratlanul elhunyt. Országos részvét kísérte sírjába; az akkori tudományos élet nagyjai búcsúztatták, azonban a hivatalos Magyarország — mint oly sokszor — hamar felejtett: a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megtagadta a temetés költségeinek vállalását.⁷⁴

Toldy Ferenc természetesen tudatában volt annak, hogy a könyvtárral kapcsolatos tudománypolitikai elgondolásait csupán *minőségileg és mennyiségileg megfelelő személyzettel* valósíthatja meg. Ezért harcolt állandóan a létszám emeléséért, és ezért támasztott már 1849 végén igen magas igényt a kinevezendő könyvtárosokkal szemben. Amikor pontosan megszabta a követelményeket, soha nem nézte csupán a könyvtár szempontjait: az egyetem és az egész magyar tudományos élet igényeit tartotta szem előtt. Az örökkel kapcsolatos igényeit a következőkben jelölte meg: általános jellegű tudományos műveltség (vagy egy-két terjedelmesebb tudományág alapos ismerete), több élő és holt nyelv tudása, jó kézírás, könyvtári és bibliográfiai szakismeretek, szigorú becsületesség, hivatali buzgóság, „valódi erkölcsi ügy mint külső viseleti műveltség”. A közönséggel és a könyvtár látogatóival kapcsolatos igények terén kívánatos, hogy az örök „nemesb műveltségük által a közönséggel érintkezésökben az intézetet *minél kedveltebbé és így minél hasznosabbá* (Kiemelés tőlem. T. A.) tegyék.” Feltétlenül szükséges, hogy a külföldi vendégekkel való érintkezés során „tudományos társalgásuk és csinos bánámódjuk által az intézetről *s a hazai tudós karról* (Kiemelés tőlem. T. A.) jó véleményt gerjessenek”. A könyvtárosoknak a tudományos életben játszandó szerepét illetően folytatólag így ír: „Ha a szükséges tulajdonokon kívül az ör még irodalmi érdemek s szerzett híre által is díszít von az intézetre, annál több oka van *az egyetemnek* (Kiemelés tőlem. T. A.) ily hivatalnokának örülhetni.”

Alacsonyabb mértékű, de hasonló jellegű igényekkel lépett fel a tisztekkel kapcsolatban is. Jól tudta, hogy a folyamatos utánpótlás és a „merőleg új kinevezések” elkerülése biztosítja legjobban a könyvtári munka megfelelő minőségét. Elvileg tehát arra törekedett, hogy a tiszti (díjnoki) állásokra oly tehetséges fiatalokat neveztesen ki, akik alkalmasak lesznek majd az őri állások betöltésére is.

Az 1848/49. évek állandó személyzeti változásai után a könyvtár a következő személyzettel kezdte meg munkáját:

igazgató:	Toldy Ferenc
I. ór:	Reguly Antal
I. tisztt:	Csery József
Írnok:	Garay János
Napidíjas:	Rischel Ágost
Szolga:	Dobocsányi Ignác

Az igazgató személyéről már szóltunk. Impulzív lelki alkata, hatalmas általános szaktudása, szigorú és pártatlan kollegialitása, a könyvtár munkájában való aktív részvétele és lendülete magával ragadta

munkatársait is. A felelős poszton álló *Reguly Antal* tudományos munkásságát a könyvtárban sem hagyta abba, de ugyanakkor hivatali munkáját is szorgalommal végezte: ő gondozta az új cédulakatalógust s az ő nevéhez fűződnek a magyar, szláv és román különgyűjteményi katalógusok is.

A könyvtár legrégebbi dolgozóját, *Csery Józsefet*, akit Toldy a könyvtár élőkatalógusának nevezett, pályája során sok méltánytalanság érte. Jóllehet tudományos munkásságot is végzett mint az egyetem történetírója, hosszú időnek kellett eltelnie, amíg elérte az őri állást, melyet ebben a korban az általános irányelveknek megfelelően mindig valamely kiváló tudóssal igyekeztek betölteni.

Garay János súlyos betegen, megtörtén, politikai szerepe miatti büntetésből, de ugyanakkor kegyelemből is került vissza könyvtári állásába az egyetemi tanszékről. Munkáját alaposság és az alaki külsőségek szeretete jellemezte. Pontos munkája jutalmául nevezték ki II. tisztté.

Csupán 1854-ben történt meg pályázat útján az I. őri állásra ideiglenesen kinevezett *Reguly Antal* véglegesítése és az 1848 óta üresedésben levő II. őri állás betöltése *Csery Józseffel*, akinek I. tiszti állása ekkor üresen maradt.⁷⁵ 1853-ban hosszas, súlyos betegség után elhunyt *Garay János* II. tisztté. Helyére a történettudomány terén akkor már ismert nevű *Nagy Iván* nyert kinevezést.⁷⁶

A felsőbb szervek szűkmarkúságát személyzeti téren a könyvtár sok esetben érezte, azonban a *Csery* kinevezésével megüresedett tiszti hely betöltésekor ez különösen érezhetővé vált. A kérdésben évekig tartó vita indult meg a könyvtár és felettes szervei között, melynek során *Toldy Ferenc* kifejtette álláspontját *Horvát Árpád* mellett (*Horvát István* fia, a történeti segéttudományok professzora, *Szendrey Júlia* második férje), s hivatkozott arra, hogy *Pray*, *Wagner*, *Cornides*, *Schönwisner*, *Katanchich*, *Schwartzner* és *Veszerle* esetében sem volt összeférhetetlen a professzori és könyvtárosi állás.⁷⁷ A helytartóság végül is a különböző oktatásügyi átszervezések miatt állás nélkül maradt *Márki Józsefet* nevezte ki II. tisztté. Márkinak a későbbiek során komoly szerep jutott a könyvtár nyomtatott címtárainak elkészítésében, valamint a könyvtár történetének, ill. helyzetrajzának megírásában.⁷⁸

1858-ban hunyt el *Reguly Antal* I. ör. Az állásra rendkívül erős „mezőny” pályázott, *Csery József* II. örrel, *Horvát Árpáddal* és *Nagy Ivánnal* az élen. Az állásra 1859-ben *Nagy Iván* nyert kinevezést.⁷⁹

Ez a kinevezés az Egyetemi Könyvtár teljes személyzeti státuszának átszervezését vonta maga után. A helytartótanács megszüntette az így megüresedett II. tiszti állást s az így nyert összeg-különbözetet (420 Ft) felosztotta a könyvtárigazgatói, az I. őri és a II. tiszti állások között. Ugyanakkor megszüntette a „tisztté” elnevezést, visszaállítva a régi „írnok” nevet; valamint — súlyos méltánytalanságként — a II. őri állást írnokivá minősítette azzal, hogy *Csery* az őri címet haláláig megtarthatja. Pozitív eredménye volt viszont a státuszrendezésnek az illetmények emelkedése.⁸⁰

Toldy minden azirányú kísérlete, hogy a Cseryt ért méltánytalanságot helyesbítsék és valóságos II. őrnök ismerjék el, hiábavaló maradt.⁸¹ Ezután 1866-ig a könyvtári állások területén lényeges változás nem történt.⁸²

1866-ban súlyos veszteség érte a könyvtárat legrégebb alkalmazottjának, Csery Józsefnek kolerában történt elhunytával. Állásáért nagy küzdelem indult meg Toldy jelöltje, Horvát Árpád és Márki József között. A helytartótanács Csery halála után egy ideiglenes díjnoki állást engedélyezett, majd 1867. április 6-án akkor már a minisztérium *Horvát Árpádot* nevezte ki (őri c. írnök), külön hivatkozva tudományos érdemeire és könyvtártani ismereteire, „egy nagy könyvtárban, ti. atyjáéban neveltetvén”.⁸³

A kiegészítés után a személyzeti helyzet tehát a következő volt :

igazgató Toldy Ferenc	1260 Ft + 150 Ft lakp.
I. őr Nagy Iván	945 Ft és szállás
c. II. őr Horvát Árpád	735 Ft
Írnök Márki József	525 Ft + 210 Ft szem. p.
Díjnok Szenessy Zsigmond	365 Ft
Id. díjnok Szombathy Ignác	383 Ft
Szolga Dobocsányi Ignác	300 Ft és szállás

1867 után személyzeti téren Toldynak az volt a fő törekvése, hogy az 1859-i státuszrendezés alkalmával elvesztett állást visszaszerezze, azonban eredményt csupán 1870-ben ért el, amikor *Szenessy Zsigmond* díjnokot II. tisztté nevezték ki (1867 után a „tiszt” elnevezés újra visszaállt) 700 Ft illetménnyel. Ugyanekkor Márki 105 Ft fizetésemelést kapott, viszont a könyvtártól távozó Szombathy id. díjnoki állását II. szolgai állássá alakították át.⁸⁴

Pár nappal ezután Nagy Iván I. őrt a képviselőházi napló szerkesztőjévé nevezték ki. A minisztérium Toldy javaslatának megfelelően különböző kinevezéseket eszközölt.

A kinevezések⁸⁵ pozitív eredménye egy új díjnoki állás volt. Ugyanez év végén az elhunyt Szenessy Zsigmond helyére a minisztérium Lányi Adolfot nevezte ki, — a korábbi 700 Ft illetmény helyett 525 Ft-tal. Az illetménycsökkentés a képviselőház költségvetési határozata alapján következett be, mely határozat természetes következménye volt az 1868. évi döntésnek, az építkezési költségek törlésének.⁸⁶

Toldy keserűen jegyezte meg, hogy a könyvtár tisztviselőit levverte a t. Ház döntése, mely vissza fog hatni a munka minőségére, mivel nehéz lesz egyetemi végzettségű embert kapni akkor, amikor ügyes fiatal ember mint corrector bármely lapnál havi 50—120 Ft-ot kereshet. „Nem is lehet feltenni — írja —, hogy a hon atyái, akik oly készséggel szavazzák meg a hazai művelődés érdekében szükséges költségeket,

éppen csak a tudományegyetem könyvtárát tekintsék mostoha gyermeköknek.”⁸⁷

Fellépésének ezúttal komoly eredménye volt. 1871 áprilisában a kormányzat jelentős fizetésrendezést engedélyezett: az igazgatói lakpénzt 150 Ft-ról 400 Ft-ra emelték, Márki József c. II. ór 840 Ft illetményét 1250 Ft-ra emelték, s helyreállították a 700 Ft-os II. tiszti illetményt.⁸⁸

Az a fél évtized, melyet a könyvtár ezek után még régi épületében töltött, több változást hozott, ezeknek nagyrésze azonban szoros összefüggésben volt az átköltözködéssel. 1871 végén Beniczky Kálmán díjnok utóda *Máté Sándor*,⁸⁹ egy év múlva pedig a sikkasztás miatt elbocsátott Lányi Adolf II. tiszt helyére a kiváló tudós és bibliográfus *Szinnyei József* került.

Toldy Ferenc Szinnyei ajánlásakor javasolta az addig szokásos pályázati rendszer megszüntetését, mivel a pályázók túlnyomó többsége azt hiszi, hogy a könyvtári álláshoz elegendő az írás-olvasás tudománya.⁹⁰ Az új könyvtárigazgató, Horvát Árpád, 1874-ben ennél egy lépéssel tovább ment. Tekintettel az új épületben a könyvtárra váró komoly minőségi feladatokra, új kinevezések esetén könyvtári szakvizsgát javasolt, a magyar és egyetemes irodalomtörténet, könyvészet, könyvtár-tan tárgykörökből. Véleménye szerint a pályázat másként „a hírlapi reclama által előtérbe tölt himpellérek szünni nem akaró ostroma” lenne.⁹¹

1874 végén, már a fenti vizsgák letétele után, Márki Józsefet c. I. örré, Szinnyei Józsefet I. tisztté nevezték ki.⁹²

Horvát Árpád 1875-ben tett javaslatot az új könyvtárepület személyzeti létszámára vonatkozóan; javasolta 1 igazgató, 1 ór, 1 tiszt, 3 segéd-tiszt, 3 szolga, 1 kapus és 1 fűtő kinevezését. A VKM a javaslatot azzal a módosítással fogadta el, hogy két öri állást létesített, s a segéd-tiszti állásokat tiszti állásokká minősítette át. Ugyanekkor I. örré Szinnyei Józsefet, II. örré Márki Józsefet nevezte ki.⁹³ A három tiszti állásra a 21 pályázó, 11 vizsgázó közül még ebben az évben Máté Sándort, *Litassy József* jászberényi könyvkereskedőt és *Kudora Károlyt* nevezték ki.⁹⁴

A könyvtárnak az új épületbe való átköltöztetését tehát az alanti tisztviselők irányították:

igazgató	Horvát Árpád
I. ór	Szinnyei József
II. ór	Márki József
I. tiszt	Máté Sándor
II. tiszt	Litassy József
III. tiszt	Kudora Károly

A *könyvtárszolga* nehéz munkáját⁹⁵ hosszú évtizedekig *Dobocsányi Ignác* egyedül látta el, s csupán 1870-ben kapott a könyvtár átszervezése révén, egy II. szolgálai helyet (*Reisinger Ferenc*).⁹⁶ *Reisinger* is, utóda (*Jaks József*) is súlyos betegek voltak s csak rövid ideig szolgáltak.⁹⁷ Az új

épülettel kapcsolatos új szolgálai állásokat szintén 1875-ben töltötték be Dobocsányi Ignáccal, *Deim Istvánnal*, *Szajbely Antallal* és *Galló István* kapus-házmesterrel.⁹⁸

Érdeemes — társadalomtörténeti szempontból is — külön foglalkozunk *Dobocsányi Ignác* helyzetével, mert példája jól mutatja, hogy a felőbb állami vezetés ebben a korban hogyan „becsülte meg” a hűség-gel végzett, évtizedes kétkézi munkát.

Az 1846 óta a könyvtár szolgálatában álló Dobocsányi évi 300 Ft fizetést és 50 Ft személyi pótlékot kapott, amikor 1873-ban a pótlék állandósítását, ill. évi 400 Ft illetményt kért, tekintettel az egyre növekvő drágaságra, szolgálati idejére és egészségi állapotára. A VKM kifejtette, hogy csak akkor járul hozzá a kérés teljesítéséhez, ha Dobocsányi a házmesterséget is elvállalja, mivel — véleménye szerint — Dobocsányi nincs túlterhelve és könyvkötőműhelyéből csinos jövedelmet élvez. Dobocsányi s vele együtt a könyvtár igazgatója azzal érvelt, hogy könyvkötősegédeit is kell fizetnie (évi kb. 350 Ft jövedelméből 200 Ft), élnie is kell. Szolgálatára különben is súlyosabb bármelyik egyetemi szolgálénál, nem is beszélve az akadémiai könyvtár 3 szolgájáról, akik egyenként évi 480 Ft-ot és két öltözet ruhát kapnak, amikor ő sem ruhát, sem tüzelőt nem kap az egyetemről. Külön megemlítette (Horvát Árpád kézírásával írt) kérvényében, a könyvtártisztogatás munkáját, „melyet fájdalom — bocsánatkérések közt — bátor vagyok mondani: ingyen teljesített egy szegény öreg szolgálga a gazdag Magyarország szintén gazdagon javadalmazott Egyetemének már 27 év óta”.⁹⁹ Kérését a minisztérium nem teljesítette.

A személyzeti helyzet változásainak száraz adataiból az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

1. *A mennyiséget illetően* a könyvtár természetesen állandóan az állások számának megtartására, ill. növelésére törekede

Az egyetemi tanács a könyvtár törekvéseit általában ezen a téren is támogatta, azonban nem mindig ért el sikert a felettes szervek merev, sok esetben rosszindulatú pénzügyi politikájával szemben.

A központi szervek minden lehetőséget megragadtak a könyvtári személyzet megnyirbálására, akár nyers létszámcsökkentés, akár illetményredukció, akár állásoknak alacsonyabb minőségben való átszervezése útján. Haláleset vagy elmozdítás esetén az állások hónapokig betöltetlenül maradtak.

2. *A minőséget illetően* a könyvtár minőségjavító törekvéseit a felsőbb szervek ha nem is támogatták, de nem ellenzték. Ennek következtében az eltelt negyedszázad a pesti egyetemi könyvtár életében is meghozta azt a változást, mely nemzetközi szinten végbement, s melynek nyomán a könyvtári munkát mellékfoglalkozásként ellátó tudóskönyvtárosokat főfoglalkozású, magas könyvtári szakképzettséggel rendelkező szakkönyvtárosok váltották fel, akik azonban a tudományos élettől sem maradtak távol.¹⁰⁰ Az új könyvtáráépület új személyzete — kezdve az igazgató személyétől — ezt világosan bizonyítja.

e) Szervezeti kérdések

A könyvtár szervezeti kérdéseinek területén a korszak folyamán lényeges változás nem történt. A felettes szervek számára az egyedüli gondot az 1848-ban jóváhagyott *szervezeti szabályzat módosítása* okozta.¹⁰¹ A könyvtár számára e kérdés nem volt életbevágó, Toldy nem is sürgette a megoldást. Az 1854-ben megindult folyamat így csupán 1859-ben vezetett eredményre, amikor az előző évi vizsgálati jegyzőkönyv javaslatára a helytartóság elrendelte a szabályzat átdolgozását. Az erre kiküldött bizottság elnöke Grynaeus Alajos, tagjai Pauler Tivadar, Stockinger Tamás és Horvát Árpád professzorok voltak, akik a munkát Toldy bevonásával végezték el. A bizottság többek között a kari desideratumok fokozottabb figyelembevételének, az olvasók köre kitágulásának és az egyetemtől való függőség hangsúlyozásának szabályzatba-vételét javasolta. A helytartóság a következőkben rendelte el végül is a módosítást:

1. elhagyandók azok a feladatok, melyeket az épület és a személyzet elégtelensége miatt nem lehet végrehajtani (miscellanea-anyag fejlesztése, szakokon belüli numerus currens jelzet létesítése, teljes helyrajzi katalógus, teljes szakkatalógus és a rajzos művek katalógusa);
2. a kötelempéldányokra vonatkozó §-ok módosításával meg kell várni a felsőbb intézkedéseket;
3. késedelmi díjat egyetemi oktatóktól és hallgatóktól nem kell szedni;

4. professzori kutatóhelyeket kell létesíteni az örök szobájában és a folyóiratolvasóban.¹⁰²

Egyebekben a régi szervezeti szabályzat egész 1875-ig érvényben maradt, amikor az új épület igényeihez mért új szabályzat nyomatásban is megjelent.¹⁰³

Bizonyos fokig a szervezeti kérdések körébe tartozik a *központi könyvtár viszonya az egyetem más könyvtáraihoz*. Ezen a területen lényeges fejlődés nem észlelhető. Toldynak mindvégig nem sikerült megvalósítania a szervezett felügyeleti jog intézményes kiterjesztését. Sőt: a fűvészkert és az állatorvosi intézet könyvtára teljesen elszakadt a központi könyvtártól. Jóllehet Toldy a fiókkönyvtárak állományát is feltüntette a könyvtár évi jelentéseiben, s még 1866-ban is tájékoztatást kért a jogi, orvosi és bölcsészeti karoktól „az egyetemi özsves könyvkincs létszámának evidenciában tartása” végett,¹⁰⁴ a rendszeres felügyelet nem valósult meg.

*

A korszak utolsó évei már oly szorosan összefüggnek az épülő új könyvtárral, hogy már inkább az új, mint a régi korszak történetéhez tartoznak. A tervezéssel, átköltöztetéssel és berendezéssel kapcsolatos intézkedések 1873-ban már előrehaladott stádiumban voltak. A könyvtári, utcai lakások bontása miatt Horvát Árpád már 1872 végén a Képiró utcába költözött. A minisztérium 1873-ban rendelte el a berendezési

terv kidolgozását, valamint a felesleges duplumok, kötési hiányok, csonka példányok, hiányzó kölcsönművek összeírását, valamint a személyzetre és az új szervezeti szabályzatra vonatkozó javaslatok megtételét. 1874 elején könyvkötésre és a hiányok pótlására egyelőre évi 5000 Ft-ot utalt ki, s a könyvtár igazgatóját, Horvát Árpádot külföldi könyvtári tanulmányútra küldte.¹⁰⁵

A régi olvasóterem 1875. május 6-án zárta be kapuit; a könyvek költöztetése október 11-én indult meg s 1876. február 4-én teljesen befejeződött — a régi sok vihart megért könyvtárépület eleget tett tudományos és művelődéspolitikai hivatásának. 1876. március 26-án az Egyetemi Könyvtár új, modern és tágas épületben, a magyar könyvtárügy új szervezeti keretei közt folytathatta további munkáját.

III. Befejezés

Vizsgálódásaink végére értünk. Célunk az volt, hogy egy magyar könyvtár negyedszázados történetével kapcsolatban megismerjük a könyvtárra vonatkozó lényeges adatokat, s ezek alapján megállapítsuk, hogy milyen tudományos, társadalmi és politikai funkciót töltött be a pesti Egyetemi Könyvtár 1849—1876 között.

A könyvtár *tudományos* (oktató) funkcióit a könyvtári nyilvánosság mennyiségi és minőségi fokozásával, a tudományos és oktatási anyagnak az anyagi lehetőségek felső határát érintő szervezésével, az egyetemi hallgatóság tanulmányi eredményeinek könyvtári eszközökkel való lemérésével, a külföldi csere és kölcsönzés lehetőségeinek maximális kihasználásával látta el.

Társadalmi téren az írók és olvasók találkozásának ebben a korszakban igen jelentős, tudatos megszervezésével, a folyóiratolvasónak az első magyar tudományos kaszinóvá való kiépítésével, a nyilvánosság körének széles kiterjesztésével és a könyvtár társadalmi népszerűségének megőrzésével, fejlesztésével érte el.

Politikai síkon — a fentiekén kívül — szintén tevékenynek bizonyult, amikor a tudomány és haladás ellenségeivel felvette a harcot, s ezzel maga köré tömörítette, ellenállásra lelkesítette a haladás híveit.

Hibái, hiányosságai tárgyi jellegűek, s nem írhatók a könyvtárosok rovására: az épület roskatag állapota, az olvasóterem egészségre káros levegője, a dotáció csekély volta: a külső körülmények szülőttei.

A könyvtár, mely a korábbi évtizedekben becsületesen helytállt a művelődéspolitikai és tudomány harcmezéjén, új épületben, szakmai szempontból kitűnő személyzettel, tiszteletre méltó haladó hagyományok birtokában indult el a magyar közélet egy új korszakának szolgálatára. További vizsgálatok állapítják majd meg: mennyiben használta — használhatta — fel az előtte feltáruló lehetőségeket.

A FELHASZNÁLT LEGFONTOSABB LEVÉLTÁRI FORRÁSANYAG

- a) K. k. Ministerium des Cultus und Unterrichtes: Akten „Ungarn“ und „Siebenbürgen“ (Min. Cult. Unt.) II. F. 5. csomó.
- b) Magyarországi ideiglenes polgári közigazgatás (Ld. Polg. Közig.) Közoktatási osztály.
- c) Polizei Section des k. k. III. Armee Commandos für Ungarn und Siebenbürgen.
- d) Geringer császári biztos elnöki iratai (GG Acten), ill. Kk. Statthaltereien für Ungarn elnöki iratok, valamint ugyanezen hatóságok rendes iratai.
- e) Militär und Civil-Gouvernement für Ungarn Civil Section, ill. General-Gouvernement des Königreiches Ungarn.
- f) Cs. kir. pest-budai kerületi főispánság (Pestb. ker. főisp.).
- g) K. k. Statthaltereien für Ungarn.
- h) M. kir. helytartótanács általános iratok.
- i) A különböző abszolútizmus-kori építészeti hivatalok iratai.
- j) A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium iratai (VKM).
- k) A pesti Tudomány Egyetem rektori hivatalának irata (Rekt.).
- l) A pesti Tudomány Egyetem könyvtárának iratai (EK).

RÖVIDÍTÉSEK

kf. : kútfő ; t. : tétel ; asz. : alapszám ; kcs. : különcsomó. Stth. — Statthaltereien (általában a *d*), *e*), *g*), *h*) alatt felsorolt iratok esetében).

JEGYZETEK

¹ Handbuch der Bibliothekswirtschaft. Bd. III. Leipzig 1940. VII—XVIII.

² A szovjet politikusok és könyvtári szakemberek kezdetől fogva hangsúlyozták a könyvtár társadalmi-politikai funkciójának fontosságát. (*Krupszakaja, N. K.*, Mit irt, mit mondott Lenin a könyvtárakról. Művelt Nép, Bp. 1953, 87.) E szempontok könyvtártörténeti vetületére a legjobb: *Klevenskij, M. M.*: Geschichte der Staatlichen Lenin-Bibliothek der UdSSR. Band. I. Harrassowitz, Leipzig 1955, 158. (Bibliothekswissenschaftliche Arbeiten aus der Sowjetunion und den Ländern der Volksdemokratie in deutscher Übersetzung. Reihe B. Band 1.) — A társadalmi szempont jelentőségét az idealista szociológia módszereivel taglalja a legújabb nyugatnémet irodalomban *Karstedt, P.* Studien zur Soziologie der Bibliothek. (Beiträge zum Buch- und Bibliothekswesen. Band. I.) Harrassowitz, Wiesbaden 1954, 97.

³ A Magyar Nemzeti Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára csupán az 1850-es évek végén váltak a nyilvános használat vonalán az Egyetemi Könyvtár komoly versenytársaivá.

⁴ A könyvtár 1843—49. évi történetére l. *Tóth A.*, A pesti egyetemi könyvtár a modern fejlődés útján. (Toldy Ferenc igazgatásának első évei 1843—1849.) Tanulmányok Budapest Múltjából XI. (1956) 243—276. (A továbbiakban *Tóth, Toldy.*)

⁵ *Tóth, Toldy.* 262.

⁶ OL. Id. Polg. Közig. Közokt. 8. kf. 22. és 22/a t.

⁷ Pestbudai ker. főisp. 1849/138. és 319., ahol a főispánság azzal az összefoglaló megjegyzéssel terjeszti fel Havas jelentését aug. 16-án, hogy az egyetemi tanári kar teljesen feloszlottnak tekintendő, s az egyetem gazdasági ügyei hihetetlenül zavaros állapotban vannak.

⁸ Rekt. 1849/123 és EK 1849. aug. 28.

⁹ EK 1849. szept. 17.

¹⁰ A von. iratanyag : Rekt. 1849/264, 273, EK 1849. nov. 20., Rekt. 1850/58, 114. EK 1850. jan. 25.

¹¹ A személyzettel kapcsolatos igényeiről — Rekt. 1849/264 — később szólunk.

¹² Rekt. 1850/543.

¹³ Pestbudai ker. főisp. 1850/1320, EK 1850. febr. 14. és GG. Acten 1850/1699, valamint a Rekt. megfelelő iratai.

¹⁴ EK „Horvát ügy” kcs., Stth., 1850/8745 és Pestbudai ker. főisp. 1850/6361. — A fiumei ügyre : EK 1855. nov. 6.

¹⁵ EK 1849. aug. 14. és 1852. jan. 21. A kérdéses lapokat — Közlöny, Pesti Hírlap, Martius 15-ike, Pester Zeitung, Der Ungar, Die Opposition, Der 14 April — a könyvtár máig is csak részben tudta beszerezni.

¹⁶ Armee Ober-Commando Pol. Sect. 1849—51/723, 2474.

¹⁷ GG Acten 1850/450. Az egyetemi igazoló eljárás május 1-én hat professzort ítélт állásvesztésre (Tipula, Bugát, Balassa, Szabó Imre, Petzelt, Vállas). Balassát pár hét múlva rehabilitálták, Horvát Árpád ügye függőben maradt. Itt kell megemlítenünk, hogy az utóbbi években több szó esett — dokumentumok nélkül — Toldy Ferenc állítólagos besúgói szerepéről. A szerző indokoltnak tartotta a kérdés megvizsgálását, azonban a korai abszolutizmus-kori elnöki biz. és egyéb szóbaejehető iratanyagban a véleménynek semmi alapját nem találta. Nem állt módjában a bécsi belügyi levéltár rendőri vonatkozású iratainak átnézése, azonban egy, az 1850—54. évek besúgóinak (többek között Pestetich Leó, Halász Géza későbbi 48-as képviselő, Havas József, Radnótfáy színházi intendáns, Fabinyi Teofil későbbi igazságügyminiszter, Rottenbiller Lipót, Thaisz Elek, a szervita rendfőnök) nevét s az évi besúgói díjat feltüntető jegyzék (OSzK MSS Quart. Hung. 2459. *Thallóczy Lajos*: Naplók 1887—1914. I. k. pp. 80—82. — Szittyai Dénes közlése) Toldy nevét, baráti körének egyetlen tagját sem tartalmazza. Jóllehet egy ily természetű kérdést abszolút pozitív válasszal igen nehéz lezárni, hangsúlyoznunk kell, hogy Toldy Ferencnek az abszolutizmus alatti tudománypolitikai magatartása a fenti szóbeszédet teljes egészében valószínűtlenné teszi.

¹⁸ EK 1849. dec. 1-én kelt iratok.

¹⁹ Rekt. 1849/283, 289, EK 1849. nov. 30. és 1850. márc. 3.

²⁰ Rekt. 1850/12.

²¹ EK „Jelentések” kcs.

²² *Tóth A.*, Haladás és reakció küzdelme a budapesti Egyetemi Könyvtár új épülete körül. Magyar Könyvszemle 1955 (LXXI.) nr. 1—2. 41—71. (A továbbiakban : *Tóth*, Ingatlanper.) — Az idézett tanulmányban elmondottakhoz lényeges hozzáfűzni valónk nincs. Az azóta átvizsgált — kisebb jelentőségű — adatok az ottani elvi és tárgyi megállapításokat (p. o. az egyetemi tanács haladó szellemű állásfoglalása, a Ságody-testvérek gyanús szerepe az 1852. évi tervrajzok eltüntetésében stb.) csak megerősítik. — Helyesbítenünk kell azonban egy (elírásból származó) téves névirást (melyre Kunszery Gyula hívta fel a figyelmet) : a ferences zárda főnökének neve helyesen Dank (és nem Denk) Agápius.

²³ Rekt. 1857/58—374. Az egyes szakok állapotáról : jónak mondható a kat. teológia, a jogtudomány, a filozófia, a történelem, a földrajz és a segédkönyvtár lexicon-anyaaga. Közepes az államtudomány, a matematika és fizika, a nyelvészet, a klasszikus irodalom, a modern világirodalom és irodalomtörténet. Gyenge az orvosi, természettudományi, műszaki, régészeti-művészettörténeti anyag.

²⁴ Rekt. 1858/59—71, 309, 512, 1038 és EK 1858/71.

²⁵ Igazgató : teljes szerzeményezés és naplózás, könyvtári ügyvitel. I. ór : katalógizálás, raktározás, könyvkötészet ellenőrzése, cédulakatalógus szerkesztése. II. ór : kölcsönzés és cédulakatalógus munkálatai. Tiszt : ügyviteli irodai munka, olvasótermi felügyelet. Díjnok : olvasótermi felügyelet.

²⁶ Rekt. 1863/64—127, 488, 848, 1080 és EK 1863. nov. 26.

²⁷ Tanulmány az e kérdéssel kapcsolatban közölt táblázata a birodalom többi könyvtáiról:

Könyvtár	Nyitvatartási		Tisztv.	Szolgák
	óra	hónap	száma	
Pest	5	11	5	1
Bécs	7	10	8	3
Prága	5	10	7	2
Padova	6	10	5	?
Krakkó	4	10	4	2
Graz	6	10	3	1
Innsbruck				
télen	7	?	2	2
nyáron	3	?	2	2

²⁸ A helytartótanács a panaszkönyvet Toldy javaslatára egy év múlva eltörölte.

²⁹ Összehasonlító illetménytáblázata (forintban évente):

	Pest	Bécs	Prága
Igazgató ...	1260	2100 és szállás	1365
Örök	945	1260 és lakpénz	1050
	—	1050 és lakpénz	—
Tisztek	735	840 és lakpénz	735
	525	630 és lakpénz	630
			525

³⁰ Rekt. 1864/65—1061 és EK 1865/66. s. d.

³¹ OL, Min. Cult. Unt. II. 5. F. 1853/12. 625 és 1859/721 asz., Rekt. 1852/53—294 és 1853/54—98, EK 1852. szept. 14, 1853. nov. 20., 1854. ápr. 13, 1855. júl. 19. A miniszteriális iratcsomóban érdekes az 1826-ban megállapított dotáció-táblázat:

Pest (1829)	1000	Prága	1600
Bécs	2500	Lemberg	1000
Krakkó	2286	Olmütz	700
Pavia	2000	Graz	600
Padova	2000	Innsbruck	600

A szerzeményezési helyzet súlyos voltát nem enyhítette az az egy-két rendkívüli dotáció sem, melyeket 1856—58 között összesen 1150 Ft erejéig elsősorban teológiai művek beszerzésére kapott a könyvtár. (EK 1856. dec. 16 és 1858. jan. 5.)

³² Min. Cult. Unt. II. F. 5. 1859/721 asz.

³³ Rekt. 1862/63—336, EK 1862/63 dec. 29. Az összeg második felét a karok közt osztották fel. (Jogi kar 37,5%, orvoskar 30%, bölcsészkar 20%, hittudományi kar 12,5%.)

³⁴ EK 1865/66—162 és 1870/71—55.

³⁵ Tóth: Ingatlanper. 51. és EK 1851. dec. 24., Rekt. 1859/60—1030, 1865/66—544, 1866/67—432. A karok által bejelentett igényeket l. EK „Desiderata” kcs.

- ³⁶ Rekt. 1852/53—201. EK 1853. jan. 3.
- ³⁷ Stth. 1852/9459, Rekt. 1851/88, 1857/58—194, Stth. Praes. 1854/294, EK 1854. jan. 18., Min. Cult. Unt. II. 5. F. 1856/3925 asz.
- ³⁸ Jegyzékeik részben a megfelelő évi könyvtári jelentésekben, részben az EK kéziratárában (MSS J. 147.). A hatalmas Balogh-könyvtár feldolgozására a könyvtár 3 ideiglenes díjnokot kapott (EK 1870. okt. 31).
- ³⁹ EK 1853. aug. 10.
- ⁴⁰ EK 1853. júl. 22.
- ⁴¹ Sorrendben: EK 1851. aug. 4., 1853. jan. 14., 1855. febr. 12. és máj. 30., 1860. aug. 3.
- ⁴² EK 1856. jan. 5.
- ⁴³ EK 1861/62 jan. 21.
- ⁴⁴ EK 1865/66—136, 1866/67—49, 54, 93, 99, 123 és Rekt. 1866/67—849.
- ⁴⁵ EK 1852. máj. 12.
- ⁴⁶ Vö. 22. és 27. sz. jz., valamint Rekt. 1862/63—60. Szerzeményezési naplók 1780-tól folyamatosan megmaradtak (MSS J. 29, 125, 145.). 1843—66 között az évi jelentések mellékleteiben találjuk az új szerzemények jegyzékét.
- ⁴⁷ Rekt. 1858/59—740, 1859/60—114.
- ⁴⁸ Rekt. 1870/71—636.
- ⁴⁹ EK 1873/74 dec. 23. és jan. 8.
- ⁵⁰ OSzK MSS Levelestár.
- ⁵¹ Erről bővebben *Márki J.*, Könyvtár, könyvtári czimmutató és közmívelődés. (Sürgöny 1864/234. sz.), ahol a címátár tudományos kutatási és könyvtári előnyeit taglalja. Maga a címátár: *Márki J.*, Címmutató a m. kir. Egyetem s Pest város könyvtárainak magyar, német, latin s francia nyelven írott jogi és államtani összes műveihez. I—II. füzet. Pest-Buda 1865 és 1869. — A címmutató tehát nem csupán az EK anyagát tartalmazta. — 1874-től a címítári munkálatokat Márki teljesen hivatalos időben végezte. (Rekt. 1873/74—521.)
- ⁵² Az első közlemény a Budapesti Közlöny c. hivatalos lap 1874. évi folyamának egyes számaiban, majd önálló kötetben is, a továbbiak „A Budapesti Kir. M. Tudomány-Egyetem könyvtárának czimjegyzéke” címmel 1876-tól folyamatosan jelentek meg.
- ⁵³ EK 1858. okt. 27.
- ⁵⁴ EK 1853. aug. 15.
- ⁵⁵ EK „Jelentések” kcs.-ból 1863/64 és 1864/65.
- ⁵⁶ Pestbudai ker. főisp. 1854/9895, EK 1854. máj. 22.
- ⁵⁷ *Tóth*, Toldy. 259. old. és 17. kép.
- ⁵⁸ Rekt. 1861/62—178, 832.
- ⁵⁹ Rekt. 1870/71—106.
- ⁶⁰ Htt. 1861. Közokt. 8. kf. 145a. t., Rekt. 1860/61—434.
- ⁶¹ Rekt. 1872/73—203, 347, 783, 884.
- ⁶² Rekt. 1874/75—111.
- ⁶³ Htt. 1863. Közokt. VII. kf. 15. t., EK 1862. okt. 20, nov. 8. és 1863. jan. 6.
- ⁶⁴ *Tóth*, Ingtatlanper, passim.
- ⁶⁵ *Tóth*, Toldy. 246—249.
- ⁶⁶ I. m. 248.
- ⁶⁷ Idézi *Kuncz Aladár*, Toldy Ferenc. Bp. 1907, 64. — Kuncz e művében utal Toldy néhez családi helyzetére, egészségi állapotára, súlyos anyagi gondjaira. (1856-ban p. o. 3800 Ft adóssága volt és sógorától 3 Ft gyorskölcsönt kért. — Levele Hinka Józsefhez OSzK MSS Levelestár.)
- ⁶⁸ Tudománybéli hátramaradásunk okai s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. MTA Ért. Nyelv- és Széptud. I. (1867—69). V. szám. Pest 1868.
- ⁶⁹ Magyar Nemzet 1955. aug. 10. (Czibor János), Szabad Nép 1955. aug. 13. (Tolnai Gábor), Szabad Nép 1955. dec. 10. (W. J.).
- ⁷⁰ *Kuncz A.* i. m. és *Berzeviczy Albert*, Az abszolútizmus kora Magyarországon 1849—1865. I—IV. köt. Bp. 1922—1937., különösen II. köt. 355—532.

⁷¹ Mun. Cult. Unt. II. 5. F. 1860/14695 asz. Az előzetes tárgyalások alkalmával a központi szervek az egyetemi tanári állásra megbízhatatlannak nyilvánították: uo. 1857/1688. asz. és Gen. Gouv. 15. G. 1./ 1858.

⁷² *Tóth*, Ingatlanper. 69. old. és 91. jegyz.

⁷³ Rekt. 1873/74—35.

⁷⁴ Rekt. 1875/76—450. Sírja: Kerepesi temető, baloldali fal, 266. sír.

⁷⁵ Rekt. 1854/55—839. A többi pályázók többsége megyei és városi tisztviselő volt, valamint egy-egy pap és ügyvéd.

⁷⁶ EK 1855. aug. 1.

⁷⁷ Rekt. 1857/58—38.

⁷⁸ EK 1858. okt. 29. *Márki József* könyvtártörténeti művecskéje: Könyvtári nefelejts vagy a budapesti m. k. Tudomány-Egyetem könyvtárának rövid ismertetése 1778—1874. Bp. 1874. 36. old.

⁷⁹ EK 1858/59 okt. 5., nov. 23, máj. 6.

⁸⁰ EK 1858/59 jún. 19. Toldy és az egyetemi tanács 1853 óta kérte az általános árdragulásra való tekintettel az illetményrendezést. A legutóbbi javaslat a következő volt:

	Jelenlegi illetmény	Javasolt
Igazgató	1000	1300 (15 év után 1600)
I. ór	800	1200
II. ór	700	1000
I. tiszt	600	800
II. tiszt	400	700
Díjnok	365	400
Szolga (havi)	16,40	18—20

⁸¹ EK 1859. nov. 1.

⁸² Az 1864-ben súlyos szembaja miatt nyugdíjazott Révay János irnok helyére 1865-ben Szenessy Zsigmond került.

⁸³ Rekt. 1866/67—127.

⁸⁴ EK 1869/70—81.

⁸⁵ EK 1869/70—96, 113.

⁸⁶ *Tóth*, Ingatlanper. 61.

⁸⁷ Az illetménycsökkentésre általában: Rekt. 1870/71—382, 558, 827., EK 1870/71—23, 31, 41, 47, 50, 67.

⁸⁸ Rekt. 1870/71—1036.

⁸⁹ EK 1871/72 dec. 12.

⁹⁰ EK 1872/73—25, 30. Rekt. 1872/73—361.

⁹¹ EK 1874. febr. 2. Az a törekvése, hogy a már kinevezett Szinnyei és Márki is tegyék le a vizsgát, sokban hozzájárult ahhoz, hogy viszonya a könyvtár dolgozóihoz végzetesen megromlott.

⁹² Rekt. 1874/75—245.

⁹³ Rekt. 1874/75—721, 972, 1150. Az illetmények:

igazgató	1600 Ft,
örök	1500 és 1300 Ft,
tisztek	1100, 1000 és 900 Ft.

⁹⁴ Rekt. 1874/75—931, 1007, 1047. — Litassy nem volt az első könyvkereskedő pályázó. Az 1870. évi tiszti pályázaton Répássy Zsigmond könyvkereskedő is jelentkezett.

⁹⁵ *Tóth*, Toldy 266—267.

⁹⁶ Vö. 84. sz. jegyz. Toldy 1860-ban kérte először ezt az állást. (EK 1860. okt.)

⁹⁷ Rekt. 1871/72—1817, EK 1872/73—63, Rekt. 1874/75—361. A szolgál állással kapcsolatos igényt Toldy a következőkben jelölte meg: alapműveltség, magyar és német írás és olvasás.

⁹⁸ Rekt. 1874/75—1126.

⁹⁹ EK 1871/72 okt. 31. és 1872/73. s. d. (nyáron).

¹⁰⁰ *Leyh, G.*, Grundsätzliches aus der Geschichte der Bibliotheken. (Aus vierzig Jahren Bibliotheksarbeit. Kleine Schriften). Harrassowitz, Wiesbaden 1954. 145.

¹⁰¹ A szabályzat létrejöttére l. *Tóth, Toldy*. 263—267.

¹⁰² A módosítási javaslatokra : Min. Cult. Unt. II. 5. F. 1854/13500, 14252, 1855/2995, 3610 és 10443, 1856/4811 asz.-ok. Rekt. 1858/59—837.

¹⁰³ Rekt. 1874/75—1067, 1875/76—90. A nyomtatott szabályzat : Ügyviteli utasítás a budapesti K. M. Tudomány-Egyetemi Könyvtár számára. Egyetemi Nyomda, Bp. 1875, 12 old.

¹⁰⁴ EK 1865/66—80, 89, 93, 94. A beérkező jelentések szűkszavú adataiból : összes gyarapodás 1859 óta a jogi karon 33 mű, a vegytani intézetben 83, az állattani intézetben 41 db. Jellemző a helyzetre, hogy az egyetem 1861-ben azzal az indokolással szüntette meg az orvostudományi könyvtár tüzelőellátását, hogy az Semmelweis Ignác magánkönyvtára. (Rekt. 1864/65—140.)

¹⁰⁵ Rekt. 1873/74—115, 294, 538, 578. — 1876-ra az évi 5000 Ft-ot kétszeresére emelték fel.

¹⁰⁶ A VKM 1874-ben felállította a Közgűjtemények Országos Főfelügyelőségét, s vezetésével Pulszky Ferencet bízta meg.

A. Tom

УНИВЕРСИТЕТСКАЯ БИБЛИОТЕКА И ВЕНГЕРСКАЯ НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ В 1849—1876 ГГ.

Двойная цель библиотечного дела — по мнению Георга Лея, — заключается во вскрытии и оценке профессионального опыта прошлого, с одной стороны в интересах профессионального развития в будущем, а с другой, в целях создания научной атмосферы, без которой библиотекарь и библиотека не могут укорениться в развитии научной жизни. Сверх этого историк библиотечного дела должен придерживаться высших точек зрения, если он стремится реализовать результаты своих исследований на более высоком уровне. Уровень этот является уровнем политики в науке, в том числе — принципом единства научно-исследовательской работы, т. е. общественно-политической функции научной работы, ученого, библиотеки и библиотекаря, и историческим подходом к этой функции.

Для применения вышеизложенных точек зрения особенно благоприятно может быть применена история пештской Университетской библиотеки, которая в течение долгих десятилетий соединяла в себе функции городской, университетской и национальной библиотеки. Этому придает особенный вес в обсуждаемый период личность директора Ференца Тольди, который в качестве литературоведа, научного организатора и профессора университета обеспечивал непосредственную и живую связь между венгерской научной жизнью и библиотечной работой.

*

После поражения национальной освободительной войны 1848—49 гг. почти год спустя террор абсолютизма потерял свою варварскую остроту и в грустный период угнетения стало возможным восстановить нормальную научную жизнь. В этот переходный период библиотека подвергалась, в первую очередь, обследованию политического характера и должна была преодолеть более или менее серьезные трудности (например, опасность обратного переселения университета в Буду, предъявленные баном Кроати притензии на книги). Однако серьезные начальные трудности не отвлекли внимания директора от спроса читателей. Этому следует приписать тот факт, что уже в феврале 1850 года была открыта новая читальня

с журналами, предназначенная Тольди и советом университета стать «клубом» пештских ученых.

После переходного периода оборот в библиотеке скачкообразно возрос: в отличие от 10 785 читателей 1851/52 гг., — в течение 1868/69 г. библиотеку посетили 35 299 читателей. Бвиду этого огромного роста, старое, ветхое здание оказалось неспособным вмещать число читателей пользующихся библиотекой и непригодным для складывания книжного состава. (В 1851 году было 72 630 томов, в 1875 году количество книг возросло до 200 тыс.)

Но трудности не исчерпывались проблемами помещения. Даже за ветхое здание библиотеки приходилось вести ожесточенную борьбу с орденом францисканцев, и построение нового здания стало возможным лишь после серьезной политической борьбы. Работе библиотеки уже в течение столетия препятствовала, кроме главной проблемы, чрезвычайно низкая дотация. До 1830 года на приобретение книг было ассигновано ежегодно 400 форинтов, в 1830—1859 гг. — 1000 и после 1860 г. — 2000 форинтов. На это невероятно низкую сумму библиотека не была в состоянии проводить политику широкого укомплектования. Поэтому библиотека считала своей первичной задачей систематическое укомплектование подсобной библиотеки библиографическо-энциклопедического характера. Поставка обязательных экземпляров была очень нерегулярна. Состав книг библиотеки серьезно увеличивался благодаря получению различных наследств и дарований. (Самыми значительными подарками являлись в 1857 г. библиотека Франка и в 1870 г. библиотека Балог.) В обсуждаемый период значительно развивались связи библиотеки с границей: в начале 1862 года она обменивалась изданиями уже с 19 заграничными университетскими библиотеками (в том числе с 9 университетскими библиотеками за пределами монархии) и 13 различными научными учреждениями.

Несмотря на трудности, связанные с помещением и укомплектованием, библиотека обеспечивала высококачественное обслуживание читателей. Истинную цель библиотеки директор Ф. Тольди видел в расширении круга читателей и в возможно более полном обслуживании их, причем занятие с читателями рассматривалось им не как статистическая самоцель, но как действенное воспитательно-педагогическая задача носящая политический характер в условиях абсолютизма. В первых неделях абсолютизма он пишет об этом своему другу: «Нация вытесненная из многих областей общественной жизни будет черпать силу из области литературы. Встреча читателей (т. е. книгоиздательство и библиотека) становится горячее и чаще... И мы (т. е. писатели, ученые, библиотекари) с удвоенной любовью, неиссякаемой верой и детской надеждой поддерживаем священное пламя, которое и тысячелетие спустя дало нации столько силы; мы поддерживаем его пока как цель... *servata valebunt.*»

Этими принципиальными соображениями определялась работа с читателями. Открытие читального зала журналов, создание новых читален, общеизвестная вежливость служащих библиотеки и, в первую очередь, работа над развитием информационного аппарата стоят на этих научно-политических принципах. (Из числа информационных пособий следует отметить алфавитный карточный каталог, употребляемый еще и сегодня, позже напечатанный список новых книг и журналов, а также печатный каталог литературы отдельных специальностей.)

Отношение библиотеки к самым важным по ее функции читателям — студентам — имело обоюдно и постоянно положительный характер. Библиотека с вниманием следила за употреблением библиотеки молодежью и посредством этого — за качественным развитием университетского обучения. Студенты со своей стороны не раз подвергали критике работу библиотеки, например в 1863 г., когда по предложению нескольких сот студентов советом наместника были проведены в библиотеке известные реформы.

Директор Ф. Тольди, однако, ловкой политикой заботливо следил за пополнением недостатков касающихся штатов, чтобы как-нибудь преодолеть трудности вызванные скудностью помещений и соответствующих дотаций. После поражения в 1849 году он был одним из первых оставшихся на родине деятелей, осознавших единствен-

ный путь, по которому в тогдашних условиях можно было продолжать работу: любой ценой сохранять и развивать национальную науку. На всех постах, на которые он был поставлен жизнью, несмотря на множество критических моментов в борьбе за венгерскую научную жизнь и библиотеку он придерживался своих принципов. После компромисса 1867 года он писал: «...если энергично и успешно настаиваем на интересах национальной науки, умело прилагая к этому наши силы, ... то тем самым мы работаем и в пользу универсальной науки и заслуживаем признания всего мира.» Являясь в 1840-х годах в политическом отношении приверженцем Сеченьи, Тольди во время абсолютизма стал во главе прогресса и после 1867 года, естественно, присоединяется идеям Ференца Деака.

К личному составу библиотеки и к вновь назначенным служащим он предъявлял очень высокие качественные требования: общее образование, знание языков, работа по специальным проблемам литературы, и умение репрезентировать. Следует признать, что такие деятели венгерской науки, литературы и библиотечного дела как Антал Регули, Янош Гарай, Арпад Хорват, Иван Надь, Йозеф Марки, Йозеф Синнеи, Шандор Маге и Карой Кудора отвечали высоким требованиям и в международном отношении.

Последние годы обсуждаемого периода уже тесно примыкают к построению нового (теперешнего) здания библиотеки, что стало возможным вследствие соглашения, заключенного с францисканцами после острой политической и церковно-политической борьбы. Тогда уже с возрастающим личным составом и повышенной дотацией готовилась библиотека к открытию ее нового здания, которое состоялось в апреле 1876 года.

Подытожить вышесказанное можно в следующем: библиотека выполняла свои научные функции развертыванием публичности библиотеки, реальной политикой приобретения книг и развитием заграничных связей. В народе общественном отношении она служила венгерскому целеустремленной организацией встречи писателей и читателей, созданием первого венгерского клуба для ученых, повышением популярности библиотеки. В политическом же отношении она — в известной степени — делала возможной первую научно-политическую организацию эпохи абсолютизма, а в борьбе за новое здание она выступала против врагов науки и прогресса, плачущая тем самым вокруг себя передовые силы общества.

A. Tóth

LA BIBLIOTHEQUE UNIVERSITAIRE ET LA VIE SCIENTIFIQUE EN HONGRIE 1849—1876

L'histoire des bibliothèques se propose — d'après l'opinion de Georg Leyh — deux buts : mettre à jour les expériences professionnelles du passé et de les utiliser en faveur du développement professionnel futur d'une part et — d'autre part — créer une atmosphère scientifique sans laquelle la bibliothèque et le bibliothécaire sont comme déracinés dans l'évolution de la vie scientifique. En outre, l'historien des bibliothèques, en tant qu'il prétend à faire valoir les résultats obtenus de ses études à un niveau plus élevé, est obligé d'appliquer les points de vue d'une sphère plus étendue que celle des bibliothèques. Cette sphère plus ample, c'est la politique scientifique et dans le cadre de celle-ci deux principes en particulier : l'un celui de l'unité du travail scientifique et l'autre celui de la fonction politico-sociale de la recherche scientifique (— de la bibliothèque —) et du savant (— du bibliothécaire —), ou plutôt l'examen historique de cette fonction.

L'histoire de la Bibliothèque universitaire de Pest offre une occasion particulièrement propice pour utiliser les points de vue en question, puisqu'il s'agit dans ce cas d'une bibliothèque qui plus tôt, pendant des dizaines d'années a rempli, à elle seule, les fonctions d'une bibliothèque municipale, universitaire et nationale. L'intérêt de cette histoire est encore rehaussé par la personnalité du directeur

de la bibliothèque, Ferenc Toldy, qui — en sa qualité d'historien littéraire, organisateur scientifique et professeur d'université — a réalisé le contact direct de la vie scientifique hongroise et du travail des bibliothécaires.

*

Après la défaite de la guerre de l'indépendance hongroise de 1848—1849, presque une année devait écouler jusqu'à ce que la terreur du régime absolutiste eût perdu de sa barbarie, et que, dans cette longue et triste époque, il devînt possible de rétablir le cours normal de la vie, même de la vie scientifique. La bibliothèque devait subir, dans cette période de transition, tout d'abord les enquêtes de caractère politique, et surmonter en même temps des difficultés plus ou moins grandes (telles par exemple la menace de faire retourner la bibliothèque à Buda, ainsi que la revendication de certains livres par la Croatie). Cependant les graves difficultés du recommencement ne pouvaient empêcher le directeur qu'il ne cherchât satisfaire les exigences du public. Grâce à ses efforts, la nouvelle salle des périodiques s'ouvre déjà en février 1850, destinée par Toldy et le conseil de l'Université à servir de «club» aux savants de Pest.

Après la période de transition, la fréquentation de la bibliothèque augmenta rapidement ; contre les 10 785 lecteurs de l'année académique 1851/1852, au cours de 1868/1869 au total 35 229 lecteurs ont fréquenté les salles de lecture. Par suite d'une pareille augmentation, au bout de cette période le vieux bâtiment délabré de la bibliothèque ne suffit plus à assurer le service des usagers ni à contenir le stock d'une manière convenable. (En 1851 le stock comprenait 72 630 volumes, tandis qu'en 1875 ce chiffre se montait à 200 000.)

Cependant, les difficultés ne furent pas bornées aux problèmes de bâtiment et de locaux. Même pour cet édifice menacé d'écroulement, la bibliothèque devait faire une guerre à outrance contre l'ordre des franciscains à Pest, et la construction d'une nouvelle bibliothèque ne fut possible qu'au bout d'une lutte politique sérieuse. Mais outre les problèmes principaux, le travail de la bibliothèque était gravement entravé, depuis à peu près un siècle, par la dotation minime. Le budget annuel des acquisitions, jusqu'à 1830, était 400 florins, dans les années de 1830 à 1859 1000 florins, et après 1860, 2000 florins. Réduite à cette somme dérisoire, la bibliothèque n'était pas à même de poursuivre une politique d'acquisitions de grande envergure. C'est pourquoi elle considéra dès le début, avec un juste sens, comme sa tâche primaire d'enrichir systématiquement la collection bibliographique et encyclopédique de livres de référence. La livraison des dépôts légaux était irrégulière. Cependant les différents legs et dons bénévoles ont considérablement enrichi la bibliothèque (les plus importants de ceux-là furent la bibliothèque de Frank en 1857 et celle de Balogh en 1870). A l'époque en question, les relations de la bibliothèque avec l'étranger se sont élargies d'une façon appréciable : au début de l'année 1862 l'échange international de publications embrassait 18 bibliothèques universitaires étrangères (dont 9 en dehors de la Monarchie) et 13 instituts scientifiques.

Malgré les problèmes du bâtiment et de l'acquisition, la bibliothèque a servi ses lecteurs d'un rendement de valeur. Le directeur Ferenc Toldy considéra comme le but primordial de la bibliothèque d'élargir le cercle des lecteurs et d'assurer le service de ceux-ci le plus parfaitement possible. La sollicitude à l'égard du public ne devait pas être, d'après son opinion, un but en soi, un objectif de statistique, mais bien l'accomplissement d'un devoir éducatif positif ayant un caractère politique dans les conditions de l'absolutisme. Dans les premières semaines de l'oppression il écrivit à un de ses amis ce qui suit : „Évincée de différents domaines, la nation va sustenter sa vie sur les champs littéraires. Ici, la rencontre des écrivains et des lecteurs (c'est à dire : l'édition et les bibliothèques) sera plus chaleureuse et plus fréquente... Nous autres (c'est à dire : écrivains, savants et bibliothécaires) entretenons avec une affection redoublée, avec une foi inébranlable et une espérance enfantine, la sainte flamme qui développa, après mille ans, tant de force au sein de la nation : nous l'entretenons, quant à présent, comme un but... Servata valebunt.”

C'étaient ces points de vue de principe, qui présidaient généralement au travail de la bibliothèque, et ce sont les mêmes principes politico-scientifiques qui font le jour sur l'ouverture de la salle des périodiques, sur la création de nouvelles salles de lecture, sur l'obligeance bien connue du personnel de la bibliothèque et en premier lieu sur les efforts à développer des différents outils du renseignement. (Parmi les instruments auxiliaires de référence il faut souligner le catalogue alphabétique sur fiches en usage encore actuellement, ou plus tard la liste imprimée des acquisitions nouvelles et le catalogue imprimé, arrangé par les diverses spécialités représentées dans la bibliothèque. La relation entre la bibliothèque et ses lecteurs les plus importants d'après sa fonction : la jeunesse universitaire, était continuellement et réciproquement positive.) La bibliothèque suivit avec attention, aussi du point de vue de la qualité, l'usage de la bibliothèque par la jeunesse, et par cela en même temps le développement de l'enseignement universitaire. Les étudiants, de leur part, jugèrent plusieurs fois le travail de la bibliothèque d'un oeil critique, pour la première fois en 1863, lorsque sur la proposition de quelques centaines d'étudiants, le conseil de lieutenance royal fit entrer en vigueur certaines réformes dans la bibliothèque.

Le directeur Ferenc Toldy a mis tous ses soins à combler les lacunes — causées par les conditions misérables du bâtiment et par l'insuffisance du budget d'acquisition — à l'aide d'une sélection habile du personnel. Lui-même fut — après la défaite de la guerre d'indépendance en 1849 — l'un des premiers, parmi ceux qui ne sont pas émigrés, qui découvrirent l'unique chemin praticable dans les conditions données : celle de maintenir et de développer par tous les moyens la science nationale. Malgré les nombreux moments difficiles et critiques de la lutte pour la vie scientifique hongroise ainsi que pour la bibliothèque, il restait attaché à ses principes, à tous les postes qu'on lui a confiés. Après le compromis de 1867 il écrivit : „ . . . si nous continuons à veiller, énergiquement et avec succès, sur les intérêts de la science nationale dans tous les domaines, tout en ménageant nos forces, la science universelle en aura aussi sa part, et il ne manquera non plus la reconnaissance du monde”. Du point de vue politique, Toldy, partisan de Széchenyi dans les années 1840, appartenait, à l'époque de l'absolutisme, aux progressistes du pays et après 1867 se rallia, d'une manière naturelle, aux partisans de Ferenc Deák.

Quant au personnel de la bibliothèque, il avait, à l'égard des candidats et des employés, des exigences de haute qualité, telles que : culture générale, connaissance de langues, activité scientifique spécialisée et faculté de représentation. Il n'y a aucun doute que Antal Reguly, János Garay, Árpád Horvát, Iván Nagy, József Márki, József Szinnyei, Sándor Máté et Károly Kudora — tous représentants de la science, de la littérature et de la bibliothéconomie hongroises — furent à la hauteur de leur fonction, même au point de vue international.

Les dernières années de la période traitée sont étroitement liées à la construction du bâtiment nouveau (actuel !) de la bibliothèque, qui n'est devenue possible qu'en vertu de l'accord conclu avec l'ordre des franciscains après une lutte politique et politico-ecclésiastique aiguë. En ce temps-là, la bibliothèque se préparait déjà — par l'augmentation de son personnel et de son budget — à l'inauguration de son nouveau bâtiment, laquelle eut lieu au mois de mars de l'année 1876.

Pour conclure : la bibliothèque a rempli ses fonctions scientifiques par l'élargissement de son rayon d'activité, par une politique réelle d'acquisitions et le développement de ses relations avec l'étranger. Sur le plan social, elle a servi le pays en organisant résolument la rencontre des écrivains et des lecteurs, en créant le premier club des savants hongrois et en intensifiant la popularité et la fréquentation de la bibliothèque. Sur le plan politique — en dehors de ce qui a été mentionné ci-dessus — elle a rendu possible, dans une certaine mesure, la première organisation politico-scientifique à l'époque de l'absolutisme, ensuite, au cours de la lutte pour le nouveau bâtiment, elle a groupé autour de soi les forces progressistes, en affrontant le combat contre les ennemis de la science et du progrès.

LENKEI ANDORNÉ

A Budapesti Történeti Múzeum kialakulása

Hetven éve annak, hogy a Budapesti Történeti Múzeum létesítésének gondolata, Kammermayer Károly polgármester határozatában, formát öltött.

A múzeum kialakulása, mint minden hasonló intézményé, nem egyedül egy rendeletnek, nemcsak az alapító gondolatának köszönhető. Szoros összefüggésben van történeti előzményeivel és saját kora gazdasági és művelődéstörténeti helyzetével.

A várostörténeti múzeumok típusa Európa-szerte a múlt század utolsó harmadában alakult ki, a nemzeti múzeumok szerepkörének kibontakozása után.

A történeti múzeumok, amelyeknek kategóriájához tartoznak mind a nemzeti, mind a várostörténeti múzeumok, Európa nagy és gazdag országaiban a művészeti múzeumok után nyíltak meg. A művészeti gyűjtemények — többnyire az uralkodók magántulajdona — a francia forradalom vívmányaiként mentek át köztulajdonba.

Nálunk a műalkotások gyűjtése sokáig az uralkodó, a főnemesség és a papság kezében volt. A Habsburgok Bécsbe a „Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses”-ba soroltak minden proskribálás vagy konfiskálás révén „jogosan” megszerezhető magyar műalkotást vagy történeti emléket.

Amikor Európa-szerte megnyíltak az uralkodók műgyűjteményei, az általános fejlődéstől eltérő körülmények voltak. Az uralkodó Bécsben tartotta múkincseit és a Magyarországról származó régészeti emlékeket, amelyeket a Belvederében, majd a Burgban mutattak be.

Az elnyomott kis népek esetében a nemzeti eszme erősödése kedvez a történeti múzeum gondolatának. A történeti múzeum a nemzet múltjának sajátos jellegét domborította ki, és ezáltal fegyvert jelentett az idegen zsarnokkal szemben.

Dániában, Írországbán, Skóciában, Hollandiában, a cseheknél és nálunk ezért előbb létesül történeti nemzeti múzeum, mint művészeti.

Az ország gyarmati helyzetére jellemző az az 1812-ben hozott nádori rendelet, amely szerint